

KADA I GDJE SE PRVI PUT SPOMINJE ZADARSKI BISKUP?

Zvezdan STRIKA
Gablingen, Njemačka

UDK 262.12“2/3”(497.5) Zadar
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 31. XII. 2003.

Majci Zoriki povodom
njezinog 65. rođendana

Autor je u proučavanju zadarske crkvene povijesti pokušao na temelju dostupnih izvora, osobito izvješća Atanazija Aleksandrijskog, i na temelju relevantne literature riješiti u dosadašnjoj literaturi često ponavljani problem postojanja zadarskog gradskog biskupa već u prvoj polovici IV. stoljeća. Došao je do zaključka da je razvoj crkvenih struktura grada Zadra i njegova područja, gradskog municipija, protekao otprilike podjednako kao i u drugim središtima rimske provincije Dalmacije, osobito u centru carske provincije u Saloni, jer kršćanstvo kao nova duhovna snaga nije nipošto zaobišlo tu provinciju. Prema tome je Zadar već na samom početku IV. stoljeća imao svoga gradskog biskupa, svakako prije Milanskog edikta, koji je podupirao odluke Rimske sinode iz 341. godine i nešto kasnije sudjelovao na saboru u Sardici. Danas poznato samo ime zadarskog biskupa Feliksa iz god. 381., koji je sudjelovao u radu Akvilejske i Milanske biskupske sinode, jest pokazatelj nestanka izvora tijekom dugih stoljeća kršćanske prošlosti. Akvilejski je biskup Teodor s đakonom Augustunom na saboru u Arlesu god. 314. za Crkvu provincije Dalmacije zastupao ne samo solinskog već i zadarskog nepoznatog biskupa. Stoga se može reći da je Zadar već krajem III. stoljeća imao svoga biskupa i da se osnutak zadarske kršćanske zajednice zbio prije spomenutog sabora u Arlesu god. 314., na kojem je Crkvu Dalmacije predstavljao biskup Akvileje.

Ključne riječi: Zadar, biskupija, IV. st.

Povijesnokritičko istraživanje prošlosti zadarske Crkve, začetaka njenih institucija i cijele nadbiskupije predstavlja jedan hvalevrijedan istraživački objekt, koji od modernog povjesničara zahtijeva puno mara, truda i napose znanstvene objektivnosti, koja nije poticana nacionalnim ili regionalnim strujanjima niti besmislenim nadmetanjima, nego je utvrđena prema najnovijim dostignućima moderne historiografije. Takav pristup uzima u obzir sve komponente koje su bitno ujecale na razvoj kršćanskih struktura antičkog svijeta: politički sistem i geografsko-teritorijalnu podijeljenost rimske provincije Dalmacije;¹ društvena gibanja i regionalna strujanja

¹ Na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka prije Dioklecijanove reorganizacije provincijskih granica bile su tri provincije: Dalmacija, Panonija i Mezija, a nakon njegove reorganizacije Carstva stvorene su manje upravne jedinice; cijelo Carstvo je bilo podijeljeno na dvanaest dijeceza koje su opet bile

samo su male kopče u tom podužem lancu, dok su teološki pravci i dogmatske kontroverze, razna krivovjerja, gnostičko-manihejska strujanja, osobito arijanstvo i njegovo suzbijanje, bili unutarnja gibanja i razmimoilaženja ranog kršćanstva koja su bitno utjecala na formiranje crkvenih struktura u prostranom okviru Rimskog Imperija.² Objektivnost suvremenog promatrača uzima sve te komponente, promatrajući ih u dvojakom svjetlu: u partikularnom svjetlu (u sklopu provincije Dalmacije), kao i njihov odnos u sklopu cijele Crkve kao nove institucije prije zaokreta cara Konstantina

podijeljene u 101 provinciju, od kojih su bile južnapanonske provincije (*Savia, Pannonia secunda*), Dalmacija (*Dalmatia i Praevalitana*) i Dacija (*Mesia prima i Dardania*). Provincija Dalmacija je obuhvaćala sjeverni dio jadranske obale do Istre, glavni grad je kao i prije ostao Salona pripadajući carskom dijelu Galerija, a nakon podjele Carstva između Konstantinovih sinova, pripao je Ilirik i Dalmacija pod vlast Konstanca. J. LUCIUS, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami, 1668., sada hrvatsko izdanje prvog dijela s latinskim originalom *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, prevela i priredila B. Kuntić-Makvić, *Latina et Graeca*, 7, Zagreb, 1986., str. 238–258; kratki pregled donosi B. SARIA, Art.: *Dalmatia, Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplement VIII, Stuttgart, 1956., str. 47–59; R. ROGOŠIĆ, *Veliki Ilirik (285.–395.) i njegova konačna dioba (396.–437.)*. *Kritička istraživanja Ilirika iz kasnije povijesti Rimskog Carstva*, Zagreb, 1962., str. 5 i d.; A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey*, II, Oxford, 1973., str. 1451 i d.; T. D. BARNES, *The new Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge – London, 1982., str. 195 i d.; M. ŠAŠEL KOS – I. NIELSON, Art.: *Dalmatia, Die neue Pauly Enzyklopädie der Antike*, vol. III, Stuttgart – Weimar, 1997., str. 282–288; F. MILLAR, *Das Römische Reich und Nachbarn*, Augsburg, 1998., str. 224–240.

- ² Još je uvijek na hrvatskom jeziku nezobilazan T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*. Prvi svezak: *Patrologija od početka do Sv. Ireneja*, Zagreb, 1976.; pregled razvoja crkvenih struktura i dogmatskih kontroverzi prikazao je opširno H. LIETZMANN, *Die Geschichte der Alten Kirche*, vol. I–IV, Berlin, 1961., i najnoviji priručnik povijesti Crkve koji izlazi paralelno na francuskom i njemačkom jeziku naslovljen *Geschichte des Christentums. Religion, Politik und Kultur*, vol. II: *Das Entstehen der einen Christenheit (250–430)*, njemačko izdanje obradio T. BÖHM, za tisak priredio N. BROX, Freiburg i. Br. – Basel – Wien, 1996, vol. III: *Das lateinische Westen und der byzantinische Osten (431–642)*, njemačko izdanje obradio G. BEE, za tisak priredio N. BROX, Freiburg i. Br. – Basel – Wien, 2001. Krajem 3. i početkom 4. stoljeća došlo je do snažnih kristoloških kontroverzi, posebno su se teolozi s manje ili više uspjeha trudili riješiti dilemu bogo-čovještva Isusa Krista i njegov odnosa prema Bogu-Ocu. Često se spomenuta razračunavanja ukratko i posvema pojednostavljeno sažimaju u pojmu „arijanstvo“, što nije baš posve točno definirano, jer se time diskusija suzuje samo na Arija i njegove pristaše, isključujući druga kristološko-dogmatska strujanja. E. P. MEIJERING, *Die Diskussion über den Willen und das Wesen Gottes, theologiegeschichtlich beleuchtet, L' Église et l' Empire au IVe siècle*, *Entretiens sur l' antiquité classique*, 34, priredio A. DIHLE, Genève, 1987., str. 35–71; G. Ch. STEAD, Art.: *Homousios, Reallexikon für Antike und Christentum*, 16, Stuttgart, 1984., str. 364–433, osobito str. 401 i d.; J. HAMMERTSTEAND, Art.: *Hypostasis, Reallexikon für Antike und Christentum*, 16, 1984., str. 986–1035; A. M. RITTER, Art.: *Arianismus, Theologische Realenzyklopädie*, 3, Berlin – New York, 1978., str. 692–719; R. D. WILLIAMS, Art.: *Arius, Arianismus, Lexikon für Theologie und Kirche*, 1, Freiburg – Basel – Wien, 1993., str. 24–36; R. LORENZ, *Die Christusseele im Arianischen Streit, Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 94, Gotha – Stuttgart, 1983., str. 1–51; TH. BÖHM, *Die Christologie des Arius. Dogmengesichtliche Überlegungen unter besonderer Berücksichtigung der Hellenisierungsfrage*, *Studien zur Theologie und Geschichte*, 7, St. Ottilien, 1991.; A. M. RITTER, *Zum Homousios von Nizäa und Konstantinopel: kritische Nachlese zu einigen neuen Diskussionen, Charisma und Caritas. Aufsätze zur Geschichte der Alten Kirche*, Göttingen, 1993., str. 161–179.

Velikog (306.–337.), obznanjenog Milanskim ediktom 313. godine.³ Sve te, naizgled tako naširoko razasute, pojedinačne i skoro nedodirujuće komponente slažu se u jedan mozaik, koji današnjem čovjeku barem donekle nudi približnu sliku ondašnje situacije. Konkretno rečeno, glavni predmet ove rasprave je tapkanje po mraku u traženju početka crkvenih institucija grada Zadra, o kojima danas nisu dostupni izvori; izgubljeni su ili se možda nikada više ne će pronaći.⁴ Ništa neobično, jer manje ili više istu sudbinu dijele i ostale dalmatinske biskupije i ne mogu se pohvaliti – osim možda salonitanske Crkve⁵ – hrpom izvornog materijala. Već je ugledni arhidakon i cijenjeni povjesnik Valerije Ponte (1603.–1679.), pišući svoju *Povijest zadarske Crkve*, ukazivao na taj problem i na manjkavost povijesnih dokumenata.⁶ Čak ni marljivi Carlo Federico Bianchi, koji je marno prikupio zadarske legende, nije uspio pronaći adekvatne izvore koji bi mogli unijeti više svjetla u polutamne početke crkvenih institucija grada Zadra i

³ Usp. kratki pregled izabrane literature: H. SCHMIDINGER, Konstantin und die “Konstantinische Ära”, *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 16, Freiburg, 1969., str. 3–21; *Konstantin der Große*, priredio H. KRAFT, Darmstadt, 1974.; P. STOCKMEIER, Die sogenannte Konstantinische Wende im Licht antiker Religiosität, *Historisches Jahrbuch*, 95, München, 1975., str. 1–17; *Die Kirche angesichts der konstantinischen Wende*, priredio E. HERRMANN, Darmstadt, 1976.; J. BLEICHEN, *Konstantin der Große und die Christen. Überlegungen zur konstantinischen Wende*, München, 1992.; E. HERRMANN, *Ecclesia in re publica. Die Entwicklung der Kirche von pseudostaatlich zu staatlich inkorporierter Existenz*, Frankfurt/M – Bern, 1980.; P. THOMAS, *Christianisierung des Römerreiches und heidnischer Widerstand*, Heidelberg, 1992.; K. BRINGMANN, Die konstantinische Wende. Zum Verhältnis von politischer und religiöser Motivation, *Historische Zeitschrift*, 260, München, 1995., str. 21–47; sumarni pregled s mjerodavnim vrelima i najnovijom literaturom donosi J. MARTIN, Art.: Konstantin I. d. Große, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 6, Freiburg – Basel – Wien, 1997., str. 295–298; M. CLAUS, Art.: Konstantin, *Religion in Geschichte und Gegenwart*, 4, Tübingen, 2001., str. 1618–1619.

⁴ Razlog nestanka izvornog materijala za povijest zadarske Crkve može se djelomično, uz razne druge nepogode, pripisati požarima koji su velikim dijelom progutali izvorni materijal: 1414. godine izgorio je arhiv grada Zadra, 1419. godine zapalila se nadbiskupska kancelarija, palača obitelji Matafari izgorjela je 1420. godine s dragocjenim pergamenama, a iste godine izgorjela je i sakristija crkve sv. Marije Velike (*praesbyterorum*). G. SABALICH, *Monografie storiche zaratine*, Zara, 1911., str. 9–11; V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al 1915*, parte prima, Venezia, 1913., str. 17–19; A. M. STRGAČIĆ, Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra, *Zadar – Zbornik*, Zagreb, 1964., str. 373–429, ovdje 373.

⁵ Usp. F. BULIĆ – J. BERALDI, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice 11. v.)*, preštampano iz *Bogoslovске Smotre*, god. 1912., sv. 1–4; 1913., sv. 2–3; Zagreb, 1912.–13.; M. VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 1995., str. 143 i d.; te nedovršena povijest splitske Crkve koju je započeo utjecajni Lovre Katić, ali je, na žalost, ovaj hvale vrijedan pothvat zbog autorove smrti ostao nedovršen. L. KATIĆ, *Povijest splitske biskupije, negda solinske, Službeni vjesnik biskupije splitske i makarske*, 4–5, Split, 1961.

⁶ VALERIUS PONTE, *Historia ecclesiae Iadrensis*, ed. D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, tomus quintus, Venetiis, 1775., str. 12–24, ovdje str. 12; latinski original s talijanskim prijevodom opata G. B. Sorinija priredio je V. BRUNELLI, *La rivista Dalmatica*, 4/1, Roma, 1907., str. 101–133; 4/2, 1908., str. 191–232; 5/1, 1909., str. 63–109, ovdje str. 112.

njegova agera.⁷ S obzirom na te činjenice i zanemarenost same teme, daljnji tijek istraživanja usredotočuje se na proces razvoja i rasta kršćanstva u tadašnjoj rimskoj provinciji Dalmaciji, koji je usko povezan sa sveopćim širenjem kršćanstva u drugim dijelovima ogromnog Rimskog Imperija.⁸ Dakle, današnji povjesnik ne samo da ne će pogriješiti ako promatra razvoj kršćanske zajednice grada Zadra i cijele Zadarske nadbiskupije u sklopu općeg razvoja mladog kršćanstva, njegovih institucija, struktura, osobito biskupskih i metropolitanskih sjedišta, nego je još više prisiljen usporediti jednu s drugom stranom i tako unijeti barem malo više svjetla u polutamno razdoblje antičkog kršćanstva rimske provincije Dalmacije.

I.

Na samom početku ovoga kratko sročenog priloga upoznavanju crkvenih struktura grada Zadra i njegove bliže okolice, odnosno njegova kopnenog i otočkog agera, nameće se naizgled jedno jako jednostavno pitanje: Kada je osnovana zadarska Crkva, odnosno gdje se i kada prvi put spominje jedan zadarski biskup? Tapkanje za adekvatnim odgovorom nije nekakva igra oko dokazivanja ili prepiranja koje je najstarije biskupsko sjedište Dalmacije, nego je istovremeno ono jedna duboka povijesno-teološka tema, koja pomaže osvijetliti važnost i značenje biskupa u sklopu razvojnog procesa mladog kršćanstva, jer je institucija biskupa kao takva doživjela tijekom duga dva milenija kršćanske prošlosti neminovnu preobrazbu, pa ukoliko današnja bogoslovna znanost želi povezati starokršćansku tradiciju i moderno poimanje biskupske službe, tada je institucija “biskupa” i te kako delikatno teološko pitanje, koje s dekretima II. vatikanskog sabora (1962.–65.) nije ni izdaleka riješeno; dapače, ono je s njima tek otvoreno.⁹ Kada je u pitanju Zadar i njegova Crkva, starija, a i novija

⁷ C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, sv. I, Zara, 1877., str. 1–14.

⁸ Opći pregled razvoja kršćanstva nude standardni priručnici: D. FABIANICH, *La Dalmazia ne' primi cinque secoli del cristianesimo*, Zara, 1874.; F. SALATA, *L' antica diocesi di Ossero e la liturgia slava*, Pola, 1897.; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences historiques et philologiques, fasc. 155, Paris, 1906. (pretisak Roma, 1967.), str. 2 i d.; V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, vol. I, Zagreb, 1981., str. 37 i d.; F. ŠTIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, 1975., str. 48 i d.; ISTI, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925. (pretisak Zagreb, 1990.), str. 151–153; A. M. STRGAČIĆ, *Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do Milanskog edikta 313.*, Šibenik, 1941., str. 5 i d.; E. DYGVE, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951., str. 1 i d.; hrvatski prijevod naslovljen *Povijest kršćanstva u Saloni*, Split, 1996., str. 5 i d.; S. DRAGOŠEVIĆ, *Domaća crkvena povijest, I. dio (od početka do 1102.)*, Split, 1969., str. 19–39; L. WALDMÜLLER, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom 6. bis 8. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland*, Grundriß der byzantinischen Philologie, Geschichte und Kunst in Einzeldarstellungen, 51, Amsterdam, 1976., str. 455–602; B. GABRIČEVIĆ, *Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena, Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987., str. 278–314, sada pretisak u: *Antička Salona*, priredio N. CAMBI, Split, 1991., str. 327–352; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991., str. 4 i d.

⁹ Drugi Vatikanski sabor (1962.–1965.) u dekretima “Lumen gentium” (svečano proglašenom 21.

historiografija uporno ponavlja – i to ne bez razloga – kako je municipij bio biskupsko sjedište već u prvoj polovici 4. stoljeća. Točnije rečeno, prema spomenutoj tradiciji, zadarski se biskup prvi put spominje 341. godine na Rimskoj sinodi, u čijem je radu sudjelovao sa svojim kolegama iz Dalmacije, ali njegovo ime nije spomenuto, kao što nisu spomenuta niti imena drugih dalmatinskih biskupa! Da li izneseno mišljenje prenosi povijesnu stvarnost ili je samo naknadno sročena tradicija koja je nastala tijekom kasnijih razdoblja povijesti Crkve u Dalmaciji, treba moderna znanost još temeljitije istražiti i donijeti objektivni sud na temelju dostupnih vrela.

No prije negoli se provjeri spomenuti navod i usporedi s crkvenom situacijom

studenog 1964.) i “Christus dominus” (proglašenom u listopadu 1965.) opsežno je razglabao o značenju biskupa i njegove službe u životu Crkve (usp. *Dokumenti Drugog Vatikanskog sabora*. Latinski original s hrvatskim prijevodom, Zagreb, ³1980., str. 119–129, 257–303; različiti članci u: *Das Bischofsamt und die Weltkirche*, priredio Y. CONGAR, Stuttgart, 1964.; *Das Bischofsamt im Spagat zwischen Ostkirche und Westkirche*, priredio H. HOFFMANN, Trier, 2002.). Oslobođajući rezidencijalne biskupe prevelike ovisnosti o rimskom biskupu (čitaj: Rimskoj kuriji), učinio je Drugi vatikanski koncil, doduše, velik pomak, ali ipak nije donio djelotvorne smjernice rješenja biskupske službe i njihov odnos prema svećenicima i drugim crkvenim namještenicima. Doduše, sve je to već ozakonio novi *Codex iuris canonici* godine 1983., ali to je samo pravno rješenje kojem treba prethoditi dublja teološka diskusija, koja bi mogla osvijetliti pojedine službe i njihovo značenje u životu današnje i buduće Crkve. Posebno je potrebno produbiti značenje sakramenta sv. reda i pitanje trojedačnosti svećeničke službe (biskup – svećenik – đakon), jer ponuđeno rješenje II. vatikanskog sabora plod je skolastičke teološke misli, koja je, doduše, odigrala vrlo važnu ulogu u razvoju crkvenih struktura, ali ona isključivo ni u kojem slučaju ne može biti mjerodavni smjer današnjoj teološkoj misli. Adekvatan primjer adaptacije pojedinih službi situaciji vremena, političkim prilikama i pastoralnim potrebama je kasnoantička Crkva, gdje su se vodile teološke kontroverze između Augustinovog i Jeronimovog poimanja biskupske odnosno svećeničke službe, pa bi bilo zasigurno od velike koristi ako bi se u sklopu nove situacije, dakle, današnje Crkve, iznijele nove smjernice koje bi odgovarale novoj situaciji i služba biskupa bila prilagođena crkvenim prilikama današnjeg doba. S ovom je povezana druga komponenta, odnosno produbljivanje odnosa vjernika i “klerika”. U katoličkoj terminologiji uveo se pojam “laik”, kako bi se mogao razlikovati od klerika (biskupa, svećenika i đakona), ali se ipak već poduže vrijeme opaža da takve podjele nemaju više nikakvog smisla i da odgovornost za mjesnu Crkvu ne može biti samo na kleru (biskupu i klericima), nego i laicima koji nisu samo adresat klerikalne službe, nego vlastiti subjekt. Podjela na klerike i laike očigledno predstavlja arhaično naslijeđe koje danas donosi još samo dodatne probleme, otežavajući Crkvi njenu pastoralnu brigu i umanjuje mogućnosti adekvatnog odgovora na goruće probleme modernog svijeta. Zasigurno ne bi bilo suvišno, dapače, bilo bi poželjno, ako bi se po uzoru na antičku Crkvu uvele pokrajinske, metropolitanske i dijecezanske sinode, koje su određivale smjernice i samim time uvele i djelotvorne kontrole svih crkvenih službi, otpočevši od one najviše (pape i Rimske kurije) pa sve do najnižih službi, dijecezanskog biskupa i mjesnog župnika. Naravno, na takvim sinodama trebali bi biti ravnomjerno zastupljeni svi (klerici i laici s jednakim pravom glasa), jer bi se time suzbila nepotrebna i štetna klerikalnost Crkve, koja se najprije poima kao zajednica vjernika (*congregatio fidelium*), a tek kasnije može se govoriti o pojedinim službama, naglašavajući pri tom službu kao takvu, a ne osobu službenika. Kratak pregled tog pitanja sumarno su saželi i s raznih aspekata i konfesionalnih pogleda prikazali: J. NEUMANN – G. GABMANN – G. TRÄGER, Art.: Bischof, *Theologische Realenzyklopädie*, 4, Belin – New York, 1980., str. 653–697; L. KARRER – E. DREWERMANN, Art.: Laie/Klerus, *Neues Handbuch theologischer Grundbegriffe*, sv. III, priredio P. EICHER, München, 1991., str. 177–206; H.-G. STOBBE, Art.: Bischof, *Wörterbuch des Christentums*, München, 2001., str. 160–162.

tog vremena (koliko je to danas moguće), neminovno je pogledati dostupna vrela postavljajući pitanje, gdje se i kada prvi put poimenice spominje jedan zadarski biskup. Odmah upada u oči često ponavljano i dostupnim vrelima potvrđeno mišljenje da je danas prvo poznato ime jednog zadarskog biskupa tek pri samom kraju 4. stoljeća: on se zvao Feliks i sudjelovao je na sinodalnim sesijama u Akvileji 381. godine.¹⁰ Drugi izvor je Milanska sinoda koju je sazvaio Ambrozije Milanski 391. godine; među potpisnicima sinodalnog pisma upućenog papi Siriciju našao se iznova i on, “Feliks, biskup Zadra.”¹¹

Moglo bi se očekivati da će se nakon prvog spomena moći nešto više reći ili nešto podrobnije ustvrditi o opstojnosti zadarske Crkve, ali poslije toga za sljedećih 140 godina zagubljen je svaki trag i svaki spomen zadarskog biskupa; danas nisu poznata nikakva pouzdana vrela koja bi između 391. i 530. godine mogla posvjedočiti razvoj odnosno postanak zadarske Crkve. Tek salonitanske sinode, 530. i 533. godine, donose pouzdano svjedočanstvo o zadarskoj Crkvi, naime, na sinodalnim sesijama sudjelovao je zadarski biskup Andrija, potpisujući sinodalne zaključke odmah poslije salonitanskog nadbiskupa i metropolite.¹² Taj podatak jasno potvrđuje mjesto i ulogu

¹⁰ Sinoda u Akvileji je održana 381. godine, a sazvali su je car Gracijan (359.–383.) i rimski biskup Damaz (366.–384.). Sinodalni akti su danas sačuvani u dvije različite verzije – u oficijelnoj verziji s dva popratna pisma (*Gesta episcoporum Aquileiae adversum haereticos Arrianos*, priredio M. ZELZER, CSEL 82/3, Wien, 1982., str. 362 i d.) i djelomično u arijanskoj verziji (*Scholia Arriana in concilium Aquileiense*, priredio R. GRYSON, Corpus Christianorum. Series Latina, 87, Turnhout, 1983., str. 147–196; *Scolies ariennes sur le concile d’Aquilée*, ed. R. GRYSON, Sources Chretiennes, 267, Paris, 1980., str. 201–327 – latinski original s francuskim prijevodom); općenito o sinodi i njenim odlukama C. J. HEFELE, *Conciliengeschichte, nach den Quellen bearbeitet*, vol. II, Freiburg/Br., 1875., str. 34–37; F. KAUFMANN, *Aus der Schule des Vulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae, im Zusammenhang der Dissertatio maximini contra Ambrosium*, Texte und Untersuchungen zur altgermanischen Religionsgeschichte. Texte I, Strassbourg, 1899., str. XXXI; J. ZEILER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l’Empire romain*, Paris, 1918., (pretisak Roma, 1967.), str. 329–330; M. HANSENS, *Il concilio di Aquileia del 381 alla luce dei documenti contemporanei, La scuola cattolica. Rivista di scienze religiose*, 103, Milano, 1975., str. 562–644; R. ROGOŠIĆ, n. dj. str. 86; G. GOTTLIEB, *Das Konzil von Aquileia (381), Annuario Historiae Conciliorum*, 11, 1979., str. 287–306.

¹¹ “*Episcopi qui huic concilio... Felix episcopus Jadertinus.*” D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, II, Venetiis, 1753., str. 43; V, str. 25; J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. III, Firenze, 1763. (pretisak Paris, 1901.; Graz, 1960./61.), str. 600; C. J. HEFELE, II, str. 50–52; ISTI – H. LECLERCQ, *Histoire des conciles d’après les documents originaux*. Nouvelle traduction française fondée sur la 2e. ed. allemande, corrigée et augmentée par Dom H. Leclercq, vol. II/1, Paris, 1908. (pretisak 1973.), str. 78–80; H. V. CAMPENHAUSEN, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Berlin – Leipzig, 1929., str. 61–80; J. R. PALANQUE, *Saint Ambroise et l’Empire Romain*, Paris, 1933., str. 78–96; F. H. DUDDEN, *The Life and Times of St. Ambrose*, Oxford, 1935., str. 199–206; R. ROGOŠIĆ, n. dj., str. 87; M. SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra, knjiga 1, Zadar, 1981., str. 328; E. APECTI, I sinodi Ambrosiani, *La scuola cattolica. Rivista di scienze religiose*, 122, Milano, 1994., str. 195–261.

¹² Na salonitanskom saboru 530. godine “*Andreas episcopus Jadertinae ecclesiae subscripsi, ...*”, te na sljedećem saboru 533. godine potpisao se isto tako: “*Andreas Iadertinae ecclesiae episcopus, his gestis consentiens subscripsi.*” F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historiografije, dio I, čest 1. (do god. 1107)*,

zadarskog biskupa među dalmatinskim episkopatom. Neka druga suvremena vrela nisu poznata, zagubljena su ili nikada nisu ni postojala, pa takva situacija još dodatno otežava traženje objektivnog suda koji ne bi bio nošen regionalnim ili nacionalnim zanosom, nego utemeljen na dostignućima moderne historiografije. Prerani zaključak se mora isključiti, jer “nеспominjanje” zadarskog biskupa nije nikakav mjerodavni dokaz, koji bi govorio u prilog tezi da se rano kršćanstvo širi u Zadru kasnije nego u drugim municipijalnim središtima provincije Dalmacije. Centar provincije, Salona, može se uzeti kao egzaktan primjer; njen biskup Venancije podnio je mučeništvo već oko 270. godine.¹³

Na temelju oskudnih vrela danas nije moguće posvema točno odrediti početke jadertinske crkvenosti; taj proces ostaje još uvijek u polutami antičkog svijeta: jedna utjecajna grupa povjesničara, koju predvode stariji crkveni pisci, Valerije Ponte (1603.–1679.), Ivan Tanzlingher Zanotti (1651.–1732.) i Daniele Farlati (1690.–1773.),¹⁴ pa sve do utjecajnog Basilija Gamsa, polazi od provjerenih historijskih podataka, smatrajući biskupa Feliksa prvim biskupom čije je ime do danas ostalo poznato. Valerije Ponte, ograđujući se od srednjovjekovnih legendi, izričito spominje da je grad Zadar imao vlastitog biskupa od samih početaka, a biskup Feliks je prvi biskup čije ime je danas poznato.¹⁵ Slično mišljenje zastupao je Ivan Tanzlingher-Zanotti¹⁶ i utjecajni Daniele Farlati pozivajući se upravo na *Povijest zadarske Crkve*

Zagrabiae, 1914., str. 160, 164; *Historia salonitana maior*, ed. N. KLAJČ, Monographies, 399, Beograd, 1967., str. 76–81; F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 171 i d.; V. BLAŽEVIĆ, *Concilia et synodae in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*, Vicetiae, 1967., str. 9–11.

¹³ F. BULIĆ – J. BERVALDI, n. dj., str. 15–20; F. BULIĆ, Sv. Venancije, prvi biskup solinski i mučenik duvanjski, *Viestnik Hrvatskog arheološkog društva*, n. s. 15, Zagreb, 1928., str. 55–71, sada pretilak dostupan u: F. BULIĆ, *Izabrani spisi*, priredio V. Rismondo, Split, 1984., str. 363–391; općenito o dalmatinskim mučenicima: J. ZEILLER, *Les origines*, str. 6 i d.; H. LECLERCQ, Art.: Dalmatie, str. 23–45; A. M. STRGAČIĆ, *Kršćanstvo*, str. 5 i d. (detaljno prikazuje sv. Dujma); B. SARIA, Art.: Dalmatia, str. 48 i d.; J. J. WILKES, *Dalmatia*, London, 1969., str. 429 i d.

¹⁴ Usp. S. CAVAZZA, Art.: Farlati, Daniele, *Dizionario biografico degli Italiani*, 45, Roma, 1995., str. 47–50.

¹⁵ V. PONTE, *Historia ecclesiae Jadrensis*, ed. D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 12 i V. BRUNELLI, *Storia*, str. 112. Valerije je priredio seriju zadarskih biskupa započinjući je biskupom Feliksom: “380. Felix, qui subscribit concilio Aquileiense sub Damaso papa celebrato per haec tempore.” V. PONTE, *Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Jadertine quorum extat memoria*, Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms 856, fol. 32^r–38^v, ovdje fol. 32^r. Njegov katalog je bio nekoliko puta prepisivan i nadopunjavan sve do nadbiskupa Mate Karamana. Dva prijepisa se danas čuvaju u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, Ms 856, fol. 43–44^a; Ms 112, fol. 31–35^a, a isto tako sačuvan je i drugi dio njegove *Historia ecclesiae Jadrensis*, koji nije objavio ni Farlati ni Brunelli, a sada je dostupan u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, Ms 112, fol. 15^a–27^a. Na fol. 15^a zapisao je Valerije Ponte o biskupu Feliksu sljedeći tekst: “Post laboriosam indagacionem primus mihi occurit episcopus Felix, qui concilio Aquileiense subscripsit, sub Damaso papa. Hunc plures episcopi processerunt, ut probabile est, quorum notitiam esseque non licuit, eum nulla illorum temporum in regestis Vaticanis supetat notitia.” Usp. također D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 24–25; C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 30.

¹⁶ Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms 762, fol. 9^a–10; njegov spis je prepisao i proširio do 1774. godine G.

Valerija Ponteata: Feliks je prvi biskup zadarski kojem je ime dospjelo do današnjih dana, naglašujući u isti mah da je Zadarska biskupija od samih početaka bila integralni dio Salonitanske metropolije.¹⁷ Takav zaključak iskusnog Ponteata, kojeg kasnije slijedi i utjecajni Farlati, ipak ne donosi adekvatno rješenje, nego zapravo samo otvara problem, jer se neminovno nameće jedno drugo pitanje koje je s prvim povezano; naime, kada je bila uređena Salonitanska metropolija, odnosno kada je salonitanski biskup postao metropolit i nadbiskup?¹⁸

Tako je pitanje osnutka kršćanske zajednice Zadra ostalo još uvijek otvoreno i historiografija ga je pomalo izbjegavala, premda se objektivni odgovor, kao i za osnutak drugih biskupskih središta diljem dalmatinske obale, može pronaći samo u sklopu općeg procesa i razvoja crkvenih struktura nakon Milanskog edikta (313. godine).¹⁹ U preglednom redosljedu biskupa i nadbiskupa, pozivajući se na Farlatija i

FERRARI, *Discrizione di tuti di vescovi ed arcivescovi di Zara dall'anno 388 insequito fino il 1774*, sada dostupan u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, Ms 739, fol. 1–2.

¹⁷ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 24.

¹⁸ Prema danas dostupnim vrelima još se 508. godine biskup salonitanski Justinian oslovljavao samo biskupom; istu titulu nosio je i njegov nasljednik Hesychius (IV.). Prvi je biskup Stjepan I. (515.–527.) uveo nadbiskupsku titulu oslovljavajući se nadbiskupom Salone. Njegov nasljednik Honorije II., koji je sazvao sinode 530. i 533. godine, nosio je isto tako nadbiskupski naslov. F. BULIĆ – J. BERVALDI, str. 43 i d. Sinodalne zaključke je objavio F. ŠIŠIĆ, *Priručnik*, str. 157–164 i *Historia salonitana maior*, ed. N. KLAIĆ, str. 76–81; B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, Honorius iunior, salonitanae urbis episcopus. Essai sur la Dalmatie de son temps, *L'Âge de Justinien en Croatie, Acta XIII congressus internationalis archeologiae christianae*, Split – Poreč (25. 9. – 1. 10. 1994.), pars II, ed. N. CAMBI – E. MARIN, Split – Città del Vaticano, 1998., str. 997–1002; opširnije prikaz s novijom literaturom: Z. STRIKA, Die Konzilien von Salona im sechsten Jahrhundert, *Zeitschrift für Katholische Theologie*, Innsbruck (članak se nalazi u tisku). Općenito je razvoj nadbiskupske i metropolitanske titule te prava nadbiskupa/metropolite ukratko prikazao P. HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, vol. II, Berlin, 1878. (pretisak Graz, 1959.), str. 14–17; H. E. FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*, Köln – Graz, ⁴1964., str. 364–365; kratki pregled razvoja metropolitanske službe s mjerodavnom literaturom donosi H. M. BIEDERMANN, Art.: Metropolit, *Lexikon des Mittelalters*, 6, München – Zürich, 993., str. 584–585.

¹⁹ Širenje kršćanstva i razvoj crkvenih struktura po prostranom Rimskom Imperiju protekao je posvema polako i brojačano stanje se može danas samo donekle odrediti; točni podatci nisu sačuvani, nego se općenito pretpostavlja da je na samom početku vladavine cara Konstantina Velikog (306.–337.) otprilike od cjelokupnog stanovništva Rimskog Imperija bilo samo 5 do 10% kršćana. A. V. HARNACK, *Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, vol. II: *Die Verbreitung*, Leipzig ⁴1924. (pretisak 1980.), str. 946 i d. Slijedeći te navode može se pretpostaviti da su veliki centri s više desetaka tisuća stanovnika (npr. Salona ili Akvileja) imali tisuću ili dvije kršćana, manja mjesta s nekoliko tisuća stanovnika imala su svega nekoliko stotina kršćana. O tom problemu opširnije: F. G. VITTINGHOFF, Art.: Gesellschaft, *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, vol. 1, priredio W. FISCHER i. dr., Stuttgart, 1990., str. 163–373, ovdje str. 197 i d.; ISTI, Staat, Kirche und Dynastie beim Tode Konstantins, *L'Église et l'Empire au IVe siècle*, Entretiens sur l'antiquité classique, 35, priredio A. DIHLE, Genève, 1989., str. 18; T. D. BARNES, *Christians and Pagans in the Reign of Constantius, L'Église et l'Empire au IVe siècle*, str. 301–343, ovdje str. 306 i d. Masovni prijelazi i konverzije na kršćanstvo na Istoku, Sjevernoj Africi i Galiji zbili su se tek sredinom 4. stoljeća i osobito

Theinera, *Series episcoporum ecclesiae catholicae* Pija B. Gamsa spominje biskupa Feliksa označujući ga prvim biskupom jadrinske Crkve.²⁰ U rukopisu je do današnjeg dana ostao spis *Vescovi, arcivescovi e capitoli di Zara*, što ga je sastavio Ivana A. Gurato (1804.–1874.) koji, kao i njegovi predhodnici, započinje seriju zadarskih biskupa s biskupom Feliksom.²¹ Njegov je izvor za stariju povijest zadarske Crkve ipak ponajviše bio *De regno Dalmatiae et Croatiae* Ivana Luciusa (Lucića /1604.–1679./), što u isti mah potvrđuje činjenicu da se on nije baš previše odmakao od svojih prethodnika.²²

II.

Dakle, sam problem osnutka biskupskog sjedišta u antičkoj Jaderi zahtijeva detaljniju obradu, te je u prvom redu neophodno pročešljati već objelodanjene spise, znanstvene studije i raznovrsne poluznanstvene publikacije; neke od njih više su nošene idejom apologetskog dokazivanja i pojedinih autoriteta, a manje argumentima mjerodavnih vrela, pa se takvim pristupom historiografija pretvara u beletristiku bez dubljih temelja, gubeći svoj smisao i svoje značenje, služeći tako dnevnim političkim ili crkvenojurisdiksijskim potrebama.²³ Doneseni sudovi bili bi neobjektivni i

nakon 380. godine, kada je kršćanstvo postalo službena vjera Rimskog Carstva. SOZOMENUS, *Historia ecclesiastica* (Kirchengeschichte) 2, 5, 1–3, Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, 50, priredio G. CH. HAUSEN, Berolini, 1960., str. 56.

²⁰ P. B. GAMS, *Series episcoporum ecclesiae catholicae*, Regensburg, 1873. (pretisak Graz, 1957.), str. 425. Njegovi izvori su bile tada standardne studije: D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, Venetiis, 1775., str. 1–169; CORNELIUS FLAMINUS, *Ecclesiae Venetae monumentis nunc primum editis illustratae ac in decades distribuite*, Venetiis, 1749.; A. THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, vol. I, Romae, 1863., str. 74, 76, 99, 109, 113–116, 131, 152, 188, 311, 404, 539.

²¹ Djelo je danas pohranjeno u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, Ms 447, fol. 2–7^a.

²² Usp. ovdje bilj. 1. Johannes Lucius (Lucić) je pribilježio o počecima zadarske Crkve i njenim biskupima slijedeći tekst: "*Iadrensis episcopatus antiquitatem testatur Felicis episcopi in concilio Aquileiensi sub Damaso papa subscriptio deinde Sabiniani apud Gregorium Magnum mentio post Dal. autem desolationem Donati ad Carolum Magnum legatio, prout et Vitalis mentio, cui Ioannes papa VIII. scripsit, ...*" LUCIUS, *De regno*, III, c. 11, str. 134 (originalno izdanje). Ako se ovaj izvještaj usporedi s onim što je već prije Valerije Ponte zapisao u svojoj *Historia ecclesiae Iadrensis* (sada dostupna u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, Ms. 112, fol. 15^a–16) i u svojem *Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Iadertinae quorum extat memoria* (sada dostupan isto tako u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, Ms. 856, fol. 32–32^a), tada mi se čini da je Valerije Ponte znatno utjecao na Luciusa i na njegov prikaz samih početaka zadarske Crkve.

²³ Na ovom mjestu potrebno je samo ukratko napomenuti kako ni u kojem slučaju ne želim tvrditi da je prikupljena "sva i na svim stranim jezicima objavljena literatura", nego su spomenute samo one studije koje su mi bile dostupne ili su se pri obradi same teme pokazale neophodnima. Objavljena literatura nije selektivno spomenuta i ni u kojem slučaju nije namjerno izostavljena jedna ili druga studija. Ostalo je najvjerojatnije više nespomenutih publikacija, što je svakako jedna manjkavost, ali to ipak ne umanjuje argumentaciju, jer upravo niti jedna do danas objavljena studija ne poziva se na nekakvo mjerodavno vrelo, nego je teza o sudjelovanju zadarskog biskupa na sinodi u Rimu samo bila nekritički preuzimana i prepisivana. U modernoj historiografiji ipak ne vrijedi pozivanje na autoritete i imena

iskrivljivali bi sliku povijesne stvarnosti – koja je kud i kamo bila obilatija, negoli je prenose oskudne vijesti – ako ne nalaze svoju potvrdu u dostupnim vrelima. Svaki povjesničar koji se bavi ovom temom tragajući za “historijskom istinom” kombinira oskudna vrela u jedan veliki mozaik razvoja crkvenih struktura u provinciji Dalmaciji, stvarajući svoju “istinu”, pa ipak sva dosadašnja nastojanja nisu donijela jasnu sliku početaka i razvoja mladog kršćanstva u Zadru i njegovu ageru. U tom kontekstu, ako danas ne postoje izravna vrela, neophodno je zaključke donositi na temelju općih prilika, a one se baziraju na dostupnim spisima Crkve tog vremena.²⁴ Prikupljajući literaturu mora se u svakom slučaju isključiti jednostrani prikaz, te se u našem prikazu služimo selektivno metodom polazeći od najnovijih pa do starijih publikacija.

U kratkom prikazu povijesti Crkve u Hrvata prihvatio je Mile Vidović spomenutu tvrdnju o sudjelovanju zadarskog biskupa na Rimskoj sinodi, pišući doslovno: “Biskupija je u Zadru postojala već u 4. st. Naime, već godine 341. zadarski biskup, kojemu ime nije poznato, spominje se s ostalim dalmatinskim biskupima na koncilu u Rimu.”²⁵

Otprilike u isto vrijeme franjevački povjesnik Stanko Bačić spominje zadarsku tradiciju pišući doslovno: “Prvom biskupu u Zadru stare legende daju ime Donat a prvi poznati zadarski biskup spominje se 1431. na koncilu u Rimu, ali mu ime nije poznato.”²⁶ Autor se najprije ograđuje od zadarskih legendi i prvog legendarnog biskupa Donata, a zatim spominje godinu 1431. koja je najvjerojatnije jedna tiskarska greška, te se može bez ikakvih dubljih peripetija pretpostaviti da je autor želio napisati godinu 341., jer spominje sudjelovanje nepoznatog zadarskog biskupa na zasjedanju Rimske sinode. Autor je doduše marljivo proučavao arhive u Zadru (Nadbiskupski i Državni arhiv), ali nigdje nije naveo svoj izvor, kao što to nije učinio ni već prije spomenuti Mile Vidović. Stanku Bačiću lebdi pred očima Bianchijeva argumentacija, koji je prikupio legendarna prepričavanja o Donatu I. kao mogućem prvom biskupu Zadra koji bi živio još u apostolsko doba. Doduše, autor se ograđuje od zadarskih legendi, ali ipak prihvaća tvrdnju kako je jedan zadarski biskup sudjelovao na saboru u Rimu koji je sazvaio papa Julije I.²⁷

uglednih povjesničara, nego je potrebno kritički ispitati spomenute navode na temelju dostupnih vrela, pa ukoliko se ne mogu dokazati, tada bi bilo najobjektivnije da se to i spomene, ostavljajući time mogućnost pronalaska novih vrela, koja bi mogla tezu s novom argumentacijom potkrijepiti ili je možda posvema obezvrijediti.

²⁴ R. ROGOŠIĆ, n. dj., str. 24–46; opširnija literatura s mjerodavnim vrelima spomenuta je ovdje u bilj. 2, 6 i 8.

²⁵ M. VIDOVIĆ, n. dj., str. 196.

²⁶ S. BAČIĆ, *Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*, Šibenik, 1995., str. 8.

²⁷ S. BAČIĆ, n. dj., str. 8; usp. također C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 27. Spomenuta argumentacija ne iznenađuje jer se pojedine dalmatinske Crkve u srednjem vijeku pozivaju na nastalu tradiciju kako su njihovi utemeljitelji imali dodira s apostolima, a ako ne direktno s njima, a ono barem s apostolskim učenicima prve generacije. Tako bi biskup Donat, prema srednjovjekovnim predajama zadarske Crkve, predvodio municipijalnu zajednicu već u apostolsko doba. Ipak, među najutjecajnijim je bila pobožna

Čini mi se – a možda i griješim – da je izvor Mile Vidovića bio *Opći šematizam Katoličke crkve*,²⁸ gdje su donoseni najkraći povijesni podatci o počecima zadarske Crkve i začetcima njenih institucija. Tamo je autor ukratko ukazao na Rimsku sinodu smatrajući da je upravo to prvo mjesto gdje se danas spominje biskup grada Zadra, premda se nigdje ne spominje njegovo ime. Seriju zadarskih biskupa i nadbiskupa preuzeo je Mile Vidović iz *Povijesti Katoličke crkve među Hrvatima* Josipa Buturca i Antuna Ivandije, koji su seriju jadertinskih biskupa započeli s biskupom Feliksom.²⁹

U svojoj djelomično popularno pisanoj studiji *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru* akademik Franjo Šanjek uopće ne spominje početke crkvenog života u Zadru. Bacivši kratki pogled na razvoj ranog kršćanstva u Iliriku, autor spominje samo biskupska sjedišta sjeverno od Velebita, a o biskupskim sjedištima diljem dalmatinske obale može se uzaludno tragati.³⁰

Pitanje osnutka zadarske Crkve dodirnuo je ukratko Stjepan Antoljak orijentirajući se prema biskupu Feliksu: “Potkraj 4., a najkasnije početkom 5. st. Zadar (Jader) je sijelo biskupa, koji je potpadao pod salonskog metropolitu. Po svoj prilici na nekim susjednim otocima koji su pod jurisdikcijom zadarskog biskupa, grade se u to doba i samostani, nastanjeni marljivim i radnim redovnicima.” Iznoseno mišljenje potkrijepio je Stjepan Antoljak u bilješki sljedećim podacima: “Jedan od najstarijih zadarskih biskupa bio je Feliks, koji je sudjelovao na crkvenim saborima u Akvileji (387.) i u Milanu (391.). Početkom 5. st. spominje se Donat II. (402.) koji je prije kao đakon zadarske crkve također bio prisutan na milanskom koncilu.”³¹

legenda o blaženom Dujmu, tobožnjem učeniku sv. Petra, a ninska tradicija se samo malo od prve spomenute razlikuje, smještajući osnutak crkvenih struktura sa sv. Aselom (jednim od 72 Isusova učenika) u apostolsko doba. C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, vol. II, Zara, 1880., str. 191 i d.; M. GRGIĆ, Kalendar zadarske stolne Crkve iz 15. stoljeća, *Radovi Instituta JA*, 20, Zadar, 1973., str. 119–174, ovdje str. 162–164. Legenda o sv. Dujmu kao prvom salonitanskom biskupu i tobožnjem učeniku sv. Petra bila je i te kako utjecajna, dapače duga stoljeća se održala učvršćujući time prvenstvo biskupskog sjedišta salonitansko-splitske nadbiskupije pred zahtjevima zadarskih i ninskih biskupa. Zahvaljujući upravo njoj i povoljnim političkim konstelacijama, uspjelo je splitsko biskupsko sjedište zadobiti metropolitansku jurisdikciju u Hrvatskoj i bizantskoj Dalmaciji na splitskim saborima prve polovice 10. stoljeća. Kroničarsku legendu o sv. Dujmu kao Petrovom učeniku i prvom salonitanskom biskupu pobio je uvjerljivim dokazima već Antun MATIJAŠEVIĆ KARAMAN (1658.–1721.) u spisu “Riflessioni sopra l’istoria di S. Doimo primo vescovo di Salona, et martire, Patrom della città di Spalato, dalla qualle sono formate le lezioni per il secondo notturno, del suo officio a 7 Maggio. Studio Archeologico-Storico”. Spis je objelodanio tek Antonio ZANELLA u: *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, Supplemento 12, Split, 1900.; argumentaciju s mjerodavnom literaturom prikupio je A. M. STRGAČIĆ, *Kršćanstvo*, str. 5–39; S. ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija do 1918.*, knjiga prva, Zagreb, 1992., str. 178.

²⁸ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974*, priredio K. DRAGANOVIĆ, Zagreb, 1975., str. 308.

²⁹ J. BUTURAC – A. IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., str. 344.

³⁰ F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.–20. st.)*, Zagreb, 1991., str. 4–8.

³¹ S. ANTOLJAK, Zadar pod vlašću Istočnih Gota, *Zadarska revija*, 12, Zadar, 1971., str. 137–146, ovdje 137, sada u: ISTI, *Hrvati u prošlosti. Izabrani spisi*, priredio S. OBAD, Biblioteka znanstvenih djela, 59, Split, 1992., str. 255–266, ovdje str. 255, pozivajući se na: C. F. BIANCHI, *Fasti di Zara religioso-*

Traganje za novim autorima i njihovim izvorima nije baš lak posao, kako na prvi pogled izgleda, nego zahtijeva i te koliko napora, barem u prelistavanju mjerodavnih publikacija, što se u tijeku rada pokazalo neminovnim, bilo da njihova argumentacija potkrjepljuje ili pak omalovažava iznesenu tezu. Otežavajuća okolnost takvog pothvata upravo je sama literatura, osobito ona starija, koja nije baš tako lako dostupna. Sumarnom pregledu najvažnijih studija može se dodati i Krunoslav Draganović koji je neposredno pred II. svjetski rat u *Šematizmu Katoličke crkve* smještao početke Zadarske biskupije oko godine 341.: “Zadar kao biskupija javlja se prvi put u povijesti godine 341. ...”³² Istu misao spomenuo je autor na još jednom mjestu, prikazujući pregledno povijest hrvatskih biskupija: “Zadarska nadbiskupija ima svoje početke u 4. vijeku i to prije kao biskupija od 341. do 1154. a imala je, što se zna, 45 biskupa. Od god. 1154. postaje nadbiskupijom i traje sve do god. 1932. Kao takva imala je 45 nadbiskupa.”³³ Na temelju kojih izvora Krunoslav Draganović navodi brojku od 45 biskupa, nije pobliže spomenuo, nego mi se čini da je taj podatak pronašao kod nekog meni nepoznatog autora, možda upravo kod Bianchija.³⁴ Sama brojka nije nikako preuveličana; dapače, ona bi mogla biti još i veća, ukoliko se otkriju do danas nepoznata vrela, koja bi barem djelomično mogla posvjedočiti sukcesiju zadarskih biskupa.

No, kako mi se čini, za razvoj ove ideje u novijoj katoličkoj historiografiji imao je ponajviše udjela zadarski povjesnik Carlo Federico Bianchi svojim prvim sveskom kršćanske prošlosti zadarske Crkve, u kojem je naširoko donio argumentaciju starijih povjesničara i legendarno prepričavanje povijesne zbilje u srednjovjekovnim predajama koje danas ne mogu biti prihvaćene kao mjerodavna vrela za razvoj zadarske crkvene općine. Marljivi arhidakon je ipak previše vjerovao zadarskim predajama spominjući biskupa Donata kao prvog biskupa koji bi upravljao zadarskom Crkvom već u

politico-civili dell'anno 1184 ac. Cr. sino all'anno 1888 dell'era volgare, Zara, 1888., str. 5–6. Naravno, u tekstu spomenuta godina održavanja sabora u Akvileji nije ispravna, radi se najvjerojatnije o jednoj tiskarskoj grešci, jer je sinoda zasjedala već 381. godine. Usp. ovdje bilj. 10. O razvoju monaštva diljem dalmatinske obale – koju spominje Stjepan Antoljak – i osobito na otocima donosi pouzdana svjedočanstva već sv. Jeronim (†421.) i papa Zosim (417.–418.). Č. IVEKOVIĆ, Najstariji samostani na dalmatinskim otocima, *Rad JAZU*, 242, Zagreb, 1931., str. 216–226, te osobito I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II: *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1965., str. 9 i d.

³² *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, priredio K. DRAGANOVIĆ, Sarajevo, 1939., str. 256.

³³ K. DRAGANOVIĆ, Hrvatske biskupije. Sadašnjost kroz prizmu prošlosti, *Croatia sacra*, 11-12, 1943., str. 78–130, ovdje str. 108.

³⁴ Bianchi ih spominje počevši od Donata I. (koji bi, prema zadarskim legendama, trebao biti prvi jadertinski biskup) pa sve do biskupa Lampridija – kojeg je 1154. godine papa Anastazije IV. imenovao zadarskim nadbiskupom i metropolitom – ukupno imena 45 biskupa. Gams spominje samo imena 21 biskupa i 57 nadbiskupa. P. B. GAMS, n. dj., str. 425–426; C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 29–38; Z. STRIKA, Zadar – novo nadbiskupsko i metropolijsko sjedište Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća, *Croatia Christiana Periodica*, 52, Zagreb, 2003., str. 1–45, u dodatku na str. 41–43 priredio sam redosljed zadarskih nadbiskupa, započevši s prvim nadbiskupom Lampridijem pa sve do naših dana.

apostolsko doba.³⁵ Nakon toga slijedi jedna poduža pauza od skoro tri stotine godina, sve do godine 341., kada je na zadarskoj biskupskoj stolici sjedio jedan biskup nepoznata imena, koji je skupa s biskupom Maksimom iz Salone sudjelovao u radu Rimske sinode.³⁶ Biskup Feliks je sudjelovao na već spomenutim sinodama 381. i 391. godine; Sabinijan je predvodio Crkvu zadarsku potkraj 4. stoljeća; suvremenik cara Teodozija je bio biskup Donat II. koji je kao đakon jadertinske Crkve sudjelovao 402. godine na Milanskom saboru; Vital I. se nalazio na čelu jadertinske crkve u prvoj četvrtini 5. stoljeća, a Pavao I. je predvodio biskupiju sredinom 5. stoljeća; njega je naslijedio najvjerojatnije biskup Julije. Negdje između 464. i 518. godine imao je Zadar još tri biskupa, ali njihova imena nisu sačuvana. Jednoga od njih naslijedio je biskup Andrija koji je sudjelovao u sesijama salonitanskih sinoda 530. i 533. godine.³⁷

Kritički ili nekritički – to moderna historiografija treba još detaljnije utvrditi – Bianchijeva lista predstavlja pokušaj stvaranja redoslijeda zadarskih biskupa, pa se bez izvornog materijala ne može baš previše argumentirati protiv njegovih teza, premda početci crkvenih struktura s biskupom Donatom I. pripadaju krugu legendarnih prepričavanja zadarske prošlosti i očito je u pitanju interpolacija s biskupom Donatom koji je predvodio zadarsku Crkvu krajem 8. i početkom 9. stoljeća.³⁸ Njegovo značenje,

³⁵ C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 29.

³⁶ Bianchi ga ipak netočno naziva Martinom navodeći sljedeće podatke: “a. 341. N. N. Di questo nostro vescovo non si conosce il nome. Si sa soltanto dal P. Farlati che intervenne al concilio di Roma, convocato s. Giulio nel 341, con Martino vescovo di Salona, ed altri vescovi della Dalmazia.” C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 30. Salonitanski biskup Maksim, a ne Martin, danas je poznat samo po imenu, ali njegovo sudjelovanje u radu Rimske sinode 341. godine isto se tako ne može potkrijepiti povijesnim vrelima, kako to čak izričito potvrđuju istraživanja Frane Bulića i Josipa Bervaldija u već prije spomenutoj studiji *Kronotaksa solinskih biskupa*: “Od g. 301. katalog rimski broji ove biskupe u Solinu: Petra, Frontinijana, Ivana III., Martina ili Maura i Martina. Za ovim dolazi Maksim, i to po redu treći ovoga imena. Ovaj je zadnja historička osoba, dočim za gornje povijest do sada nezna ništa.” F. BULIĆ – J. BERVALDI, n. dj., str. 20. Djelovanje biskupa Maksima u Salonu uobičajeno se danas smješta između 326. i 346. godine: J. BUTURAC – A. IVANDIJA, n. dj., str. 348, što slijedi i M. VIDOVIĆ, str. 546.

³⁷ C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 29–30. Bianchi je spomenuo seriju zadarskih biskupa i u svojem djelu *Memorie storiche di Zara*, Zara, 1875., str. 51.

³⁸ Kratki prikaz donosi C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 34–35; *Annales Laurissenses et Einhardi*, u: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, I, ed. G. H. PERTZ, Hannoverae, 1821. (preisak Stuttgart – New York, 1963.), str. 135–218, ovdje str. 193; D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 34–35; F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM, 7, Zagreb, 1877., str. 306–309; C. PORPHYROGENITUS, *De administrando Imperio*, cap. 29, priredio Gy. MORAVCSIK – R. J. H. JENKINS, Washington, 1967., str. 136–139; M. ORBINI, *Kraljevstvo Slavena*, priredio i napisao uvodnu studiju F. ŠANJEK, Biblioteka povijesti hrvatskih političkih ideja, 1-2, Zagreb, 1999.; iscrpnije i detaljnije je prikazao zadarske svece zaštitnike J. A. GURATO u svojem od sada neobjavljenom spisu *De sanctis titularibus ac patronis civitatis ac archidioecesis Jadrensis*, Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms 385, fol. 6–44^a; G. MANOJLOVIĆ, O godini “prijenosa sv. Anastazije” u Zadar, *Viestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 3, Zagreb, 1901., str. 103–113; V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara dai tempi più remoti fino al 1409 compilata sulle fonti e integrata da tre capitoli sugli usi e costumi*, Venezia, 1913. (reprint Trieste, 1974.), str. 185–201; N. KLAJČ – I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Prošlost Zadra, 2, Zadar, 1976., str. 68–70.

utjecaj na zadarsku Crkvu i osobito njegovo ime koristili su srednjovjekovni kroničari smještajući njene osnutke u apostolsko doba, pa nitko drugi u kombinaciji oko osnutka biskupije nije mogao biti prikladniji negoli biskup koji se nije mogao nikako drugačije zvati nego Donat. Prema tome, sve zasluge biskupa Donata – gradnja prekrasne crkve Presvetog Trojstva (sada sv. Donata) i pribavljanje moći mučenice sv. Anastazije (Stošije) – prenijele su srednjovjekovne kronike na same početke crkvenih struktura grada Zadra, pa je reakcija starije i novije historiografije na takvo kroničarsko prepričavanje povijesne zbilje posvema logična, jer se ona poziva na dostupna vrela kojima se ne može potvrditi Donatovo postojanje niti njegovo upravljanje biskupijom u apostolsko vrijeme. Dakle, prvog biskupa Zadra ne može se danas smjestiti u apostolsko doba, nego znatno kasnije, a kako se zvao taj prvi biskup, ostaje još uvijek nepoznato. Ipak se svi povjesničari slažu, s već prije spomenutim autorima, kako se kršćanstvo u Zadru i na području njegova agera proširilo u isto vrijeme kao i kod ostalih municipija diljem rimske Dalmacije, koja nije bila neka udaljena provincija negdje na rubnom prikrajku ogromnog carstva, nego se nalazila u njegovoj sredini, povezujući Zapad s Istokom, pa bi bilo posvema neobično da ju je rano kršćanstvo upravo zaobilazilo i našlo svoje pristaše samo u susjednim provincijama. Talijanski orijentiran povjesničar Vitaliano Brunelli kritički se osvrnuo na Bianchijev *series episcoporum*,³⁹ a još konkretnije se izrazio Mate Suić u svojoj prošlosti antičkog Zadra pišući doslovno: “Jedva da se može nešto određenije govoriti o organizaciji stare zadarske crkve. Ne postoje nikakvi indiciji koji bi ukazivali da je u Jaderi postojala kršćanska općina u vrijeme progona, ali je posve pouzdano da je crkva ovdje bila organizirana nakon Milanskog edikta o toleranciji što ga je 313. godine izdao car Konstantin Veliki, a pogotovo nakon što je car Teodozije (379.–395.) proglasio zapadno kršćanstvo državnom vjerom 380. god.”⁴⁰ Ne zadržavajući se pobliže na iznesenoj argumentaciji, nego slijedeći Brunellija, došao je Mate Suić do zaključka kako je grad Zadar imao vlastitog biskupa oko 380. godine: “Otada je Zadar imao sigurno na čelu svoje kršćanske zajednice svog gradskog biskupa.”⁴¹

³⁹ V. BRUNELLI, *Storia di Zara*, str. 146.

⁴⁰ M. SUIĆ, *Zadar*, str. 328. U jednoj drugoj studiji osvrnuo se autor indirektno na razvoj crkvenih struktura Zadra smatrajući da je starokršćanski kompleks zadarske Crkve nastao u 5. ili 6. stoljeću, jer u Zadru nisu još pronađeni objekti Konstantinove epohe, kojih je zasigurno i bilo: “Isto tako još uvijek se nisu pojavili najraniji objekti iz 4. stoljeća iz Konstantinove epohe, kojih je nesumnjivo bilo”. M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976., str. 246. Doduše, autor izričito ne spominje opstanak zadarske crkvene općine i zadarskog biskupa, ali gdje je postojao crkveni kompleks, tamo je morao biti i gradski biskup, pa se tako taj podatak može uzeti kao pretpostavka da je u Zadru već tada postojala kršćanska zajednica.

⁴¹ M. SUIĆ, *Zadar*, str. 328. Njegova argumentacija polazi od godine 380., dakle, samo godinu dana prije negoli će zadarski biskup Feliks sudjelovati u radu Milanske sinode, pa bi se moglo očekivati da Mate Suić potkrijepi svoj navod “nekakvim vrelima”, što on ipak nije učinio. S obzirom na njegovu argumentaciju, može se primijetiti nekoliko jezičnih nedorečenosti, koje i te kako umanjuju vrijednost njegove argumentacije. U upravo citiranom tekstu autor izričito govori da je “zapadno kršćanstvo” bilo

Ipak, u njegovoj argumentaciji nije posvema sigurno utvrđena činjenica, a Mate Suić ju je namjerno ili nenamjerno ostavio otvorenom, kojom su ostala odškrinuta vrata kako bi jedan ili drugi biskup, kojeg spominje Carlo Federico Bianchi, ipak mogao biti “povijesna osoba”. Tako izričito, uz već prije spomenute biskupe Feliksa i Andriju, čiji identitet potvrđuje sabor u Akvileji (spominje biskupa Feliksa)⁴² i sabor u Saloni (spominje biskupa Andriju),⁴³ donosi još i imena trojice zadarskih biskupa – Sabinijana, Vitala i Pavla – čiji historicitet i povijesnu opstojnost nije posvema zanijekao.⁴⁴

Priređujući redosljed zadarskih biskupa, prihvatili su Josip Buturac i Antun Ivandija već više puta spomenutog biskupa Feliksa kao prvog biskupa zadarske Crkve čije ime je do danas ostalo poznato.⁴⁵ Kratki pregled povijesti Zadarske nadbiskupije započeli su autori sa salonitanskim sinodama 530. i 533. godine na kojima je uz preostale dalmatinske biskupe sudjelovao i zadarski biskup Andrija. Ta je činjenica, doduše, prema dostupnim izvorima neosporiva, ali ipak salonitanske su sinode (530. i 533. godine) kasno održane i ne mogu danas poslužiti kao orijentacija postanku zadarske kršćanske zajednice, odnosno uspostavljanju njenog biskupskog sjedišta. Zadarski biskup Andrija potpisao je saborske zaključke sinoda 530. i 533. godine odmah poslije salonitanskog nadbiskupa, pa i ta činjenica samo potvrđuje mišljenje kako je zadarski biskup imao važno mjesto među dalmatinskim episkopatom.⁴⁶

III.

Dakle, pođimo natrag k samom problemu! Da li je netko samovoljno, bez razloga i bez dubljeg razmišljanja izmislio ili u sklopu povoljnih okolnosti konstruirao

proglašeno državnom vjerom 380. godine, što u ni kojem slučaju nije točno. *Terminus technicus* “zapadno kršćanstvo” ne postoji u to vrijeme i može se tek kasnije pridjenuti (od druge polovice 11. stoljeća), a govoriti o “zapadnom kršćanstvu” u 4. stoljeću protivi se općim crkvenim prilikama tog doba. Moguće je da Mate Suić ima pred očima zapadni dio Rimskog Imperija, pa iz tog razloga spominje pojam “zapadno kršćanstvo”. Ova jezična neujednačenost ili, bolje rečeno, nedorečenost ni u kom slučaju ne odgovara stilu i jeziku 4. stoljeća, jer takav pojam u to vrijeme ne samo da nije postojao nego se dapače protivi situaciji tadašnje Crkve, koja se 381. godine sabrala na saboru u Carigradu (drugom ekumenskom saboru). C. J. HEFELE – H. LECLERCQ, II/1, str. 1–48; I. ORTIZ DE URBINA, *Nizāa und Konstantinopel*, Geschichte der ökumenischen Konzilien, 1, Mainz, 1964., str. 159–273, talijanski prijevod s naslovom *Nicea e Costantinopoli*, Storia dei concili ecumenici, Città del Vaticano, 1994.; A. M. RITTER, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol*, Göttingen, 1965.; L. PERRONE, Von Nicaea (325) nach Chalcedon (451), *Geschichte der Konzilien. Vom Nicaenum bis zum Vaticanum II*, priredio G. ALBERIGO, Düsseldorf, 1993. (pretisak Wiesbaden, 1998.), str. 22–134, ovdje str. 69–83; A. M. RITTER, Art.: Konstantinopel I, *Theologische Realenzyklopädie*, 19, Berlin – New York, 1990., str. 518–524.

⁴² Usp. ovdje bilj. 11.

⁴³ Usp. ovdje bilj. 12.

⁴⁴ M. SUIĆ, *Zadar*, str. 328, pozivajući se na argumentaciju talijanski orijentiranog Brunellija: V. BRUNELLI, *Storia di Zara*, str. 146.

⁴⁵ J. BUTURAC – A. IVANDIJA, n. dj., str. 344.

⁴⁶ J. BUTURAC – A. IVANDIJA, n. dj., str. 98.

godinu 341. u kojoj je zadarski biskup s ostalim dalmatinskim biskupima sudjelovao na zasjedanju Rimske sinode, odnosno da je jedan zadarski biskup prijanjao uz zaključke Rimske sinode? Pitanje je posvema jasno formulirano, ali odgovor nije baš tako lako pronaći jer on uvodi u samu problematiku rasta i širenja kršćanstva u rimskoj provinciji Dalmaciji i s time usko povezano pitanje osnutka biskupskog sjedišta u Zadru!

Objektivna argumentacija ipak najprije podrazumijeva iznošenje provjerenih podataka o Rimskoj sinodi, koja je još uvijek prekrita velom polutame kasnoantičkog svijeta, jer, štoviše, ni sama godina njena održavanja nije posvema točno utvrđena, a kamoli da je točno poznato tko je na njoj sudjelovao i tko je potpisao sinodalne zaključke. U svakom slučaju, sinodalni akti ostali su do danas nepoznati, a da li su ikada i postojali, posvema je drugo pitanje, na koje se ne može baš olako odgovoriti. Tako je već marljivi editor sinodalnih akata Ivan Dominik Mansi (1692.–1769.), pozivajući se na stariju literaturu, smjestio njen tijek u 340. godinu. Jedan od najboljih poznavatelja povijesti saborâ u 19. stoljeću, profesor Teološkog fakulteta Veleučilišta u Tübingenu i kasniji biskup Rottenburg Carl Josef von Hefele (1809.–1893.)⁴⁷ datirao je Rimsku sinodu 341. godine, dok je u francuskom prijevodu njegova djela benediktinac Henri Leclercq prihvatio već prije spomenuto Mansijevo datiranje.⁴⁸ Tradiciju Veleučilišta u Tübingenu slijedili su isto tako Erich Caspar i Gerwin Roethe smještajući održavanje sinode u 341. godinu.⁴⁹ U svojem sumarnom prikazu koncila Palazzini je ipak bio nešto oprezniji i predlaže kompromisno rješenje, dakle 340./341. godinu.⁵⁰

Nije, dakle, ništa neobično da povjesničari na temelju oskudnih informacija kombiniraju posvema različite teze, izvodeći iz njih posve oprečne zaključke; ipak spomenuti je podatak i te kako dragocjen, ali isto tako i nesiguran, pa ako ga se želi provjeriti, potrebno je najprije konzultirati dostupna vrela. Što je danas ostalo poznato, jest samo pismo rimskog biskupa Julija I. (337.–352.),⁵¹ koje je još poodavno objelodanio Ivan Dominik Mansi. U njegovoj ediciji ipak se nigdje ne spominje

⁴⁷ R. REINHARDT, Art.: Hefele, Carl Josef, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 4, 1995., str. 1239–1240.

⁴⁸ C. J. VON HEFELE, *Conciliengeschichte, nach den Quellen bearbeitet*, vol. I, Freiburg /Br, ²1873., str. 499; ISTI – H. LECLERCQ, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Nouvelle traduction française fondée sur la 2e. ed. allemande, corrigée et augmentée par Dom H. Leclercq, vol. 1/2, Paris, 1907. (pretisak 1973.), str. 699.

⁴⁹ E. CASPAR, *Geschichte des Papsttums, von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, vol. I: *Römische Kirche und Imperium Romanum*, vol. II: *Von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, Tübingen, 1930./33., ovdje vol. I, str. 151; G. ROETHE, *Zur Geschichte der römischen Synoden im III. und IV. Jahrhundert, Geistige Grundlage römischer Kirchenpolitik*. Erich Caspar zum Gedächtnis, *Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte*, 11, Stuttgart, 1937., str. 1–123, ovdje str. 80 i d.

⁵⁰ P. PALAZZINI, *Dizionario dei concili*, vol. IV (Q-R), Roma, 1966., str. 134.

⁵¹ Sažete biografske podatke s najvažnijim izvorima i mjerodavnom literaturom donosi H.-U. ROSENBAUM, Art.: Julius I., Papst, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, 3, Hamm, 1992., str. 808–811; W. M. GESSEL, Art.: Julius I, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 5, Freiburg – Basel – Wien, 1996., str. 1083.

provincia Dalmatia ili *ecclesia Dalmatiae*.⁵² Pretpostavi li se – a to je i moguće – da je Mansi preuzeo jednu verziju teksta, možda nepotpunu ili čak iskrivljeni prijepis iz nekog arhiva, tada je neophodno posegnuti za analima Cezara Baronija (1538.–1607.), koje je nadopunjujući objelodanio marljivi arhivar vatikanske biblioteke Augustin Theiner (1804.–1874.).⁵³ I ovaj pokušaj pokazao se posvema neuspjelim jer ni njegova publikacija ne spominje biskupe iz provincije Dalmacije koji su 341. godine sudjelovali na sesijama Rimske sinode. Ni kasnija povijesnokritička istraživanja, dapače, niti suvremena historiografija nije potkrijepila izneseno mišljenje da su dalmatinski biskupi aktivno sudjelovali u radu Rimske sinode 341. godine.⁵⁴

Traganje za početcima crkvenih struktura u rimskoj provinciji Dalmaciji i gradu Zadru pokazuje se kao nezahvalan predmet znanstvenog istraživanja. Tako je u malenu lancu oskudnih izvora i onaj Atanazija Velikog (†373.),⁵⁵ koji je raritetan i ne može se baš tako olako pobiti. Ovaj veliki crkveni učitelj, pobijajući raznorazna krivovjerja, ostavio je usputno u svojim djelima različite informacije o pojedinim crkvama, saborima i osobito tadašnjim kristološkim razračunavanjima što su karakterizirale njegovo vrijeme. Tako je na jednom mjestu u svojoj *Povijesti arijanstva* o Rimskoj sinodi donio sljedeći izvještaj, koji u slobodnijem hrvatskom prijevodu glasi: „Baštinici Euzebijeve nauke i hereze, naime eunuh Leoncije – koji još kao laik nije bio pripušten zajedništvu jer je samog sebe uškopio da bi imao priliku spavati s Eustolijem, koji mu je služio kao žena, ali je nazvan djevica – Gregorije, Akacije, Teodor i Narcis, koje je sabrana sinoda smijenila, bili su zasramljeni kada su to čuli i vidjeli. Kada su primijetili da je s Atanazijem bilo sjedinjeno više od četiri stotine biskupa, naime velikog Rima, cijele Italije, Kalabrije, Apulije, Kampanje, Brutije, Sicilije, Sardinije, Korzike, iz cijele Afrike, iz Galije, iz Britanije, iz Španjolske, među kojima je također i veliki pristaša Hosije, nadalje biskupi iz Panonije, Norika, Sisika, Dalmacije, Dardanije, Dacije, Mesije, Makedonije, Tesalije, iz cijele Ahaje, Krete, Cipra i Likije, isto tako

⁵² D. J. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. II, Firenze, 1759. (preisak Paris, 1901.; Graz, 1960./61.), str. 1211–1232, 1351–1359.

⁵³ *Caesaris Baronii annales ecclesiastici*, tomus quartus, priredio A. THEINER, Barri-Ducis, 1864., str. 343–344, 356–357, 402–406. Sažete biografske podatke o autoru donosi S. FURLANI, Art.: Theiner, Augustin, *Enciclopedia cattolica*, 12, Roma, 1954., str. 45–46; H. H. SCHWARDT, Art.: Theiner, Augustin, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9, Freiburg – Basel – Wien, 2000., str. 1387–1388.

⁵⁴ Usp. najvažnije publikacije koje sažeto osvjetljaju rad sabora: C. J. HEFELE, I, str. 499–502; ISTI – H. LECLERCQ, I/2, str. 618–702; L. DUCHESNE, *Storia della chiesa antica*, vol. II, Roma, 1911., str. 113–121; E. CASPAR, I, str. 149–152; G. ROETHE, n. dj., str. 81 i d.

⁵⁵ O ovom velikom crkvenom učitelju usp. E. SCHWARTZ, *Zur Geschichte des Athanasius IX*, Nachrichten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften aus dem Jahre 1911 zu Göttingen. Philosophisch-Historische Klasse, Berlin, 1911., str. 368–426; E. CASPAR, I, str. 137 i d.; K. F. HAGEL, *Kirche und Kaisertum in Lehre und Leben des Athanasius*, Diss. Tübingen, 1933.; najnoviju znanstvena dostignuća prikupio je U. HEIL, *Athanasius von Alexandrien. De sententia Dionysii: Einleitung, Übersetzung und Kommentar*, Patristische Texte und Studien, 52, Berlin – New York, 1999., str. 272–321 (donosi najvažniju literaturu).

većina biskupa iz Palestine, Isaurije, Egipta, Tebe, iz cijele Libije i Pentapolisa. Kada su, kažem vam, to oni vidjeli, bili su ispunjeni zavišću i strahom: zavišću, jer se tako mnogo biskupa i tako veliki biskupi s njim družili; strahom da se oni koji su od njih bili zavedeni ne pridruže tako velikom i složnom mnoštvu i da njihova hereza bude svugdje izopćena, tako reći javno privješana na stup sramote.”⁵⁶

I bez ikakva dvoumljenja upravo doneseni prijevod Atanazijeve teksta spominje biskupe provincije Dalmacije, ali ipak ne spominje njihova imena niti sjedišta biskupija, nego samo sumarno navodi nazive pojedinih provincija; očigledno je Atanazije mislio na više biskupa koji su, podupirući Julija i odluku sinode, najvjerojatnije branili vlastita teološka razmišljanja.⁵⁷ No, mada na prvi pogled ništa ne govori protiv sudjelovanja zadarskog biskupa na tom saboru, ipak bi bilo još posvema prerano donijeti zaključak da je među spomenutim biskupima na sinodalim sesijama morao biti prisutan upravo jedan zadarski biskup. Situacija je ipak nešto kompliciranija, nego to izgleda na prvi pogled: Atanazije ne spominje izričito sudjelovanje biskupa iz Dalmacije na Rimskoj sinodi, nego samo da su biskupi provincije Dalmacije s njim u zajedništvu. Takva interpretacija teksta je bez sumnje legitimna, premda se u daljnjoj argumentaciji ne smije zanemariti niti biskup centra provincije Maksim iz Salone, koji je preuzeo upravu salonitanske Crkve negdje oko 340. godine i bio jedan od pristaša arijanskog učenja u Dalmaciji.⁵⁸ Uz to, ne smije se

⁵⁶ “*At his auditis visisque, haeredes sententiae impietatisque Eusebii, Leontius castratus, qui ne laici quidem nomine ad communionem admittendus erat, quod sese ipse castrasset, ubi sibi deinceps copia foret dormiendi cum quadam Eustolio, quae cum mulier eius opera esset, virgo tamen vocabatur: Georgius item, Acacius, Theodorus et Narcissus, qui depositi in sinodo fuerant, ingenti sunt pudore suffusi. Deinde cum animadverterent cum Athanasio concordiam et pacem servare episcopos plusquam quadringentes, ex magna Roma, ex universa Italia, Calabria, Apulia, Campania, Bruttia, Sicilia, Sardinia, Corsica, ex tota Africa, ex Galliis, ex Britani, ex Hispanis, cum magno et confessore Hosio: episcopos etiam Pannoniarum, Norici, Sisciae, Dalmatiae, Dardaniae, Daciae, Mysiae, Macedoniae, Thesaliae, totisque Achaiae, Cretae, Cypri et Lyciae, plurimos item Palaestinae Isauriae, Aegypti, Thebaidis, totius Libyae, et Pentapoleos. Haec, inquam, cum viderent illi, invidia ac metu correpti sunt: invidia quod tam multi tantique episcopi cum illo communicarent; metu, ne qui a se decepti fuerant, tantae tamque concordiae multitudini sese adiungerent; neve in posterum sua haeresis infamata quasi in triumphum ubique duceretur.*” ATHANASIUS, *Historia Arianorum ad monachos*, n. 28, PG 25, 724–275, grčki original u: *Athanasius-Werke II/1*, po nalogu Kirchen-Väter-Kommission der Preußischen Akademie der Wissenschaft priredio H.-G. OPITZ, Berlini – Lipsiae, 1941., str. 183–230, ovdje str. 198.

⁵⁷ Atanazije Aleksandrijski nije imao samo prijatelje u Iliriku, nego i mnogobrojne protivnike koji su s manje ili više uspjeha pobijali njegovu teološka stajališta; tako on izričito spominje u *Pannonia secunda* arijanskog biskupa Valensa iz Murse koji je bio njegov nepomirljivi protivnik. HILARIUS, *Ad Constantinum I*, c. 5, PL 10, str. 560; Fragmentum ex opere historico, c. 12, PL 10, str. 641; SOCRATES, *Historia ecclesiastica*, 2, c. 32, PG 67, str. 286; ATHANASIUS, *Epistulae episcoporum Aegypti et Libyae nonaginta (Ad Afros)*, c. 10, PG 26, str. 1029–1048, ovdje 1046; K. REINDL, *Die Bistumsorganisation im Alpen-Donau-Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 72, Wien – Köln – Graz, 1964., str. 277–310, ovdje str. 287.

⁵⁸ Usp. ovdje bilj. 72. Kristološko-dogmatska razračunavanja u Iliriku već su duže vrijeme u talijansko-francuskoj literaturi podrobnije istražena. J. ZEILER, *Les origines (provinces danubiennes)*, str. 143 i d.,

zaboraviti da je na Rimskoj sinodi sudjelovalo svega 50 biskupa, a Atanazije spominje brojku od 400 biskupa koji su bili na njegovoj strani,⁵⁹ pa spomenuta brojka upućuje samo na činjenicu kako je velik dio tadašnjeg kršćanstva pristajao uz Atanazija i dijelio s njima zajedništvo, a ne da je 400 biskupa sudjelovalo na Rimskoj sinodi. Uostalom, to Atanazije nije nikada ni tvrdio, nego, dapače, na jednom mjestu u svojoj *Apologiji protiv arijanstva* spominje upravo brojku od 50 biskupa koji su bili nazočni na Rimskoj sinodi.⁶⁰

Povijesna pozadina Rimske sinode 341. godine bilo je pitanje arijanskog krivovjerja koje se uspjelo pretežno učvrstiti na Istoku, a Zapad je ostao skoro nedodirnut, premda je sinoda u Tyrosu 338. godine rehabilitirala već preminulog Arija (†336), a Atanazije je bio iznova osuđen.⁶¹ U Rimu se otpočelo o tom pitanju detaljnije raspravljati tek pošto je u Aleksandriji došlo do sukoba i svađe, jer su, naime, dva biskupa željela zaposjesti istu biskupsku stolicu: Pistus i Atanazije. Na Rimskoj sinodi, Atanazije, Marcel i ostali biskupi, osobito oni iz udaljenih istočnih provincija Tracije, Sirije, Fenicije i Palestine, nisu sudjelovali kao ravnopravni saborski članovi, nego su bili oni koji su se pred sabranim koncilom željeli opravdati optužujući svoje protivnike krivovjercima i uzurpatorima.⁶² Ovaj sinodalni gremium – otprilike oko 50 biskupa – sastao se u Rimu prihvaćajući iznova Atanazija i Marcela u crkveno zajedništvo,⁶³ što

228–343; M. MESLIN, *Les Ariens d' Occident (335–430)*, Patristica Sorbonensia, 8, Paris, 1967., str. 59–99, 253–299; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1975., str. 161–552; R. GRYSON, *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée. Introduction*, Sources Chrétiennes, 267, Paris, 1980., str. 101–172; Y. M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325–400)*, *Antichità Altoadriatiche*, 26, Trieste, 1985., str. 331–379. Na hrvatskom jeziku još uvijek je nezaobilazan R. ROGOŠIĆ, str. 34–46, 82–94.

⁵⁹ Usp. ovdje bilj. 56.

⁶⁰ Latinski tekst otisnut je ovdje u bilj. 64.

⁶¹ Na sinodi u Tyrosu godine 338. uz mnoge druge arijanske biskupe sudjelovali su Valens iz Murse i Ursacius iz Singidunuma; njih dvojica su bili najvjerojatnije učenici Arijevi (ATHANASIUS, *Epistula encyclica ad episcopos Aegypti et Libyae contra Arianos*, c. 7, PG 25, str. 537–594, ovdje str. 553; M. MESLIN, n. dj., str. 72). Ova mogućnost je svakako vjerojatna jer je Arije bio poslije prvog sabora u Niceji godine 325. prognan u Ilirik, gdje je imao, kako se čini, znatnog uspjeha i samim time je Crkva Ilirika bila uvedena u dogmatsko-teološke kontroverze. PHILOSTORGIUS, *Historia ecclesiastica*, 1, c. 9, *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*, 21, priredili J. BIDEZ – F. WINKELMANN, Berolini, 1981., str. 15 i d. Pa ipak, točno mjesto Arijeva boravka nije danas poznato, a moguće je da je ono bilo smješteno negdje u današnjem ugarskom dijelu Baranje. E. B. THOMAS, *Das frühe Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Funde*, *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung (Katalog der Ausstellung Enns 1982)*, Linz, 1982., str. 255–293, ovdje str. 286; E. TÓTH, *Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen*, *Das Christentum im bayerischen Raum von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*, Pasauer Historische Forschungen, 8, priredili E. BOSHOF – H. WOLFF, Köln – Wien, 1994., str. 241–272, ovdje str. 244.

⁶² ATHANASIUS, *Apologia contra Arianos*, n. 33, PG 25, 301, grčki original u: *Athanasius-Werke II/1*, str. 87–168, ovdje str. 111.

⁶³ ATHANASIUS, *Historia Arianorum ad monachos*, n. 11, PG 25, 709, grčki original u: *Athanasius-Werke*

je svakako imalo posljedice u odnosu na druga biskupska sjedišta. Može se pretpostaviti da su kristološko-dogmatska razračunavanja zahvatila i provinciju Dalmaciju, pa je možda neki biskup iz te provincije bio nazočan na rimskoj sinodi braneći sebe ili optužujući nekoga tko ga je protjerao s biskupske stolice. Adekvatan primjer takvog postupka bili su biskupi s Istoka koji su se žalili na sinodi optužujući svoje protivnike.

U manjkavosti vrela i hrpi sekundarne literature nalazi se jedno mjesto u *Apologia contra Arianos* Atanazija Velikog, gdje se spominje sudjelovanje biskupa iz provincije Dalmacije na saboru u Sardici. To je ujedno drugi izvor koji spominje Crkvu Dalmacije, ali ipak ne donosi nazive sjedišta pojedinih biskupija. U slobodnijem hrvatskom prijevodu njegov izvještaj glasi: “Naša stvar ne treba više presude, jer o njoj nije bilo odlučivano jedanput ili dvaput, nego više puta. Prvi put to se zbilo na zboru (koncilu) naše provincije sa skoro stotinu biskupa, drugi put u Rimu, kako je Eusebije pisao, gdje smo bili osobno pozvani i tamo je bilo sabrano više od pedeset biskupa. Treći put na velikoj sinodi u Sardici, koja se sastala po nalogu bogobojaznih careva Konstantina i Konstanca, na kojoj su bili naši protivnici osuđeni kao klevetnici. Oslobođajuću presudu potvrdilo je više od tri stotine biskupa iz provincija Egipta, Libije, Pentapolis, Palestine, Arabije, Isaurije, Cipra, Pamfilije, Licije, Galacije, Dacije, Misije, Tracije, Dardanije, Makedonije, Epira, Tesalije, Ahaje, Krete, Dalmacije, Siska, Panonije, Norika, Italije, Picene, Tuscije, Kampanje, Kalabrije, Apulije, Brutije, Sicilije, cijele Afrike, Sardinije, Hispanije, Galije i Britanije. Ovima su se priključili također i Ursacije i Valens, koji su najprije stajali na strani tužitelja, ali su kasnije promijenili svoje uvjerenje.”⁶⁴

Upravo doneseni prijevod Atanazijeva teksta sadrži tri vrlo važne komponente

II/1, str. 188–189. Usp. također *Epistola Julii ep. Romae* upućena nakon što je Atanazije bio prihvaćen od rimskog biskupa u zajedništvo Crkve. *Athanasius-Werke II/1*, str. 102–113; interpretaciju tog pisma detaljnije je obradio K. M. GIRARDET, *Kaisergericht und Bischofsgericht. Studien zu den Anfängen des Donatistenstreis (313–315) und zum Prozeß des Athanasius von Alexandrien (328–346)*, Antiquitas, Reihe I, 21, Bonn, 1975., str. 88–98. Takav postupak Julija I. nije bio svugdje pozitivno prihvaćen, nego su mnogi izricali svoje negodovanje i neslaganje s koncilskom odlukom. Fragmente je prikupio Eduard Schwartz obrađujući ih u njihovu povijesnom kontekstu. E. SCHWARTZ, *Vom Konstantins Tod bis Sardika 343*, u: *GWG Ph*, 1911., str. 469–522, ovdje str. 494–496, sada pretsiak u: *Gesammelte Schriften*, vol. III, Berlin, 1959., str. 297–300.

⁶⁴ “*Primum quidem in nostra provincia in unum coacta, ab episcopos prope centum. Secundo Romae, cum post missus illuc ab Eusebio litteras, cum ipsi tum nos etiam in iudicium vocati sumus, congregatique sunt ibi episcopi plus quinquaginta. Tertio in magna synodo Sardice coacta, iussu religiosissimorum imperatorum Constantii et Constantis: ubi adversarii nostri quasi sycophantae damnati depositique sunt. Iis vero quae nostri gratia decreta fuerunt suffragati sunt plusquam trecenti episcopi, ex provinciis Aegypti, Libyae, Pentapoleos, Palaestinae, Arabiae, Isauriae, Cypri, Pamphyliae, Lyciae, Galatiae, Daciae, Mysiae, Traciae, Dardaniae, Macedoniae, Ephirorum, Thessaliae, Achaiae, Cretae, Dalmatiae, Sisciae, Pannoniarum, Norici, Italiae, Picene, Tusciae, Campaniae, Calabriae, Apuliae, Bruttiae, Siciliae, totius Africae, Sardiniae, Hispaniarum, Galliarum, Britanniarum.*” ATHANASIUS, *Apologia contra Arianos*, n. 1, PG 25, str. 250, grčki original u: *Athanasius-Werke II/1*, str. 87.

koje se dotiču crkvenih struktura golemog Rimskog Imperija: prva komponenta je bila sinoda u Aleksandriji na kojoj je Atanazijeva nauka potvrđena kao pravovjerna, a njegovi protivnici su izopćeni. Sinodi je prisustvovalo oko stotinu biskupa, i to isključivo biskupi aleksandrijske crkvene pokrajine.⁶⁵ Drugu komponentu predstavlja Rimska sinoda (prisutno je bilo pedesetak biskupa) koja je potvrdila već prije spomenutu odluku Aleksandrijske sinode. Atanazije je bio osobno pozvan i prisustvovao je sinodalnim sesijama.⁶⁶

Prve dvije točke nemaju velikog značenja za daljnu argumentaciju, osim što smještaju događaj u povijesni kontekst i potkrijepljuju važnost spomenutog vrela. Treća i najvažnija komponenta u lancu dokaza je sinoda u Sardici godine 343., na kojoj su skoro aposlutnom većinom sudjelovali biskupa sa Zapada (njih oko 300), premda su danas poznata imena samo 60 biskupa.⁶⁷

Bez ikakvih dilema i predrasuda zabilježio je Atanazije situaciju Crkve svojeg vremena, dakle postojanje crkva u Dalmaciji i sudjelovanje njenih biskupa na sinodalnim sesijama Sardicejskog sabora,⁶⁸ pa su samim time njegovi izvještaji važna

⁶⁵ Atanazije ima pred očima sigurno Aleksandrijsku sinodu koja je zasjedala 338. godine. Usp. *Epistula synodi Alexandriae* koju Atanazije nije osobno napisao, ali moderna patristika pretpostavlja da je nastala u užem krugu njegovih suradnika, Mišljenje je prvi iznio H.-G. Opitz kojeg slijedi i T. Orlandi, *Athanasius-Werke II/1*, str. 89; T. ORLANDI, Sull'Apologia secunda (contra Arianos) di Atanasio di Alessandria, *Augustinianum*, 15, Roma, 1975., str. 49–79, ovdje str. 72–78. Atanazije je objavio spomenutu poslanicu u svojem popisu isprava *Apologia contra Arianos* braneći samog sebe pošto ga je sinoda u Tyrosu osudila smatrajući ga heretikom i uzurpatorom. *Apologia Secunda*, 3, *Athanasius-Werke II/1*, str. 88. O samoj sinodi K. M. GIRARDET, n. dj., str. 66; W. B. SCHNEEMELCHER, Die epistola Encyclica des Athanasius, *Gesammelte Aufsätze zum Neuen Testament und zur Patristik*, priredio W. BIENERT, Thessaloniki, 1974., str. 290–337, ovdje str. 300–309.

⁶⁶ Pozivajući se na Atanazijev izvještaj u *Historia Arianorum ad monachos* (PG 25, str. 709, grčki original u: *Athanasius-Werke II/1*, str. 188–189), donio je najvažnije argumente O. ROETHE, str. 84, a od starije literature neophodno je još uvijek konzultirati A. V. HARNACK, *Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, vol. II: *Die Verbreitung*, Leipzig, 1924 (pretisak 1980.), str. 840; U. STUTZ, Die römischen Titelkirchen und die Verfassung der Stadtrömischen Kirche unter Papst Fabian, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Kanonische Abteilung*, 9, Wien – Köln – Weimar, 1919., str. 288–311, ovdje str. 299 i d.

⁶⁷ Usp. ovdje bilj. 74.

⁶⁸ O toj turbulentnoj sinodi, koja je kasnije imala velik utjecaj na razvoj ideje primata rimskog biskupa kao nasljednika apostola Petra, usp. kratki pregled izabrane literature: F. MAASSEN, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts*, I, Graz, 1870., str. 50–65; A. LEDER, *Acht Vorträge über das älteste Synodalrecht der päpstlichen Gerichtshoheit*, Wien – Leipzig, 1815.; A. L. FEDER, *Studien zu Hilarius von Poitiers II: Bischofsnamen und Bischofssitze bei Hilarius. Kritische Untersuchungen zur kirchlichen Prosopographie und Topographie des 4. Jahrhunderts*, Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 166/5, Wien, 1911., str. 1–134 – autor je na str. 127–130 naveo imena biskupa, među kojima se ne spominje zadarski biskup, a u popisu biskupija koji donosi na str. 130–133 iz provincije Dalmacije spominje se samo biskupija Salona. Razne aspekte Sardicejske sinode osvijetlio je već E. HECKRODT, *Die Canones von Sardika aus der Kirchengeschichte erläutert*, Bonn, 1917.; M. WOJTOWYTSCH, *Papstum und Konzile von den Anfängen bis zu Leo I. (440–461). Studien zur Entstehung der Überordnung des Papstes über Konzile*, Geschichte

vrela za upoznavanje situacije crkvenih struktura u Dalmaciji i ne mogu se baš olako zaobići. Na sinodalnim sesijama bili su prisutni biskupi iz zapadnog dijela Rimskog Carstva, dok su biskupi iz istočnog dijela Carstva, odijelivši se od sinode, ostali po strani, pa su prije negoli su se uputili u Philiapolis (Plovdiv) obavijestili javnost jednim podužim pismom.⁶⁹ Takav postupak istočnih biskupa pokazao je već tada da se mlado kršćanstvo razvija u više smjerova i već su se osjećale razlike, koje se još i danas osjećaju u odnosima istočnih crkava i Katoličke crkve; sinoda u Sardici samo je ukazala na postojanje tih razlika.⁷⁰

Druga činjenica koja se daje izvesti iz spomenutog vrela odnosi se na pitanje tko bi od biskupa iz provincije Dalmacije mogao sudjelovati na sinodalnim sesijama u Sardici. Atanazije Veliki, pišući tekst, ima pred očima podjelu Carstva na provincije⁷¹ i

der Päpste, 17, Stuttgart, 1981., str. 105–116; H. J. SIEBEN, Sanctissimi Petri apostoli memoriam honoremus. Die Sardicenischen Appellationskanones im Wandel der Geschichte, u: *Theologie und Philosophie*, 58, 1983., str. 501–534; L. W. BARNARD, *The Council of Sardica 343 A. D.*, Sofia, 1983.; I. OPELT, Die westliche Partei auf dem Konzil von Sardica; i W. RUSINOV, The Canons of Serdica and the Balkan clergy, *Spätantike und frühbyzantinische Kaultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, priredio R. PILLINGER, Wien, 1986., str. 85–92, 211–214; J. ULRICH, *Die Anfänge der abendländischen Rezeption des Nizänums*, Patristische Studien und Texte, 39, Berlin – New York, 1994., str. 26–109; sumarni pregled Sabora s najvažnijim vrelima i mjerodavnom literaturom priredio je M. DURST, Art.: Sardika, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9, Freiburg – Basel – Wien, 2000., str. 71–72.

⁶⁹ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, II, str. 8; L. DUCHESNE, II, str. 218; J. ZEILLER, *Les origines*, str. 100; F. BULIĆ – J. BERVALDI, n. dj., str. 20–21; A. L. FEDER, n. dj., str. 118, n. 54.

⁷⁰ Usputno treba još samo napomenuti i činjenicu kako sinoda u Sardici nije nikada imala obilježje jednog ekumenskog (sveopćeg) sabora, nego je bila jedan utjecajni zbor biskupa – najvišim dijelom zapadnjaka – koji je raspravljao o dogmatsko-ekleziološkim i kristološkim temama. Sva nastojanja oko uzdizanja ovog sabora na rang općeg sabora nisu mu uspjela pridjenuti naslov “ekumenskog sabora”, a od istočnih crkava nikada nije bio prihvaćen, nego je odbačen, i to iz samo jednog jedinog razloga – što biskupi iz istočnog dijela Carstva nisu sudjelovali na saborskim sesijama. To što su na saboru zasjedali biskupi sa Zapada (iz rimskog patrijarhata), nije ni u kom slučaju značilo da će njegove odluke i izglasani kanoni biti prihvaćeni na Istoku; dapače, oni su bili odbačeni i recepcija Sardicejskog sabora na Istoku je ravna nuli. U antičkoj Crkvi je i te kako bila prisutna svijest o samostalnosti pojedinih crkava i sudjelovanje rimskog biskupa na nekoj sinodi nije joj odmah donosio pridjev “ekumenskog sabora”, kako je to prije dokazivala bez argumenata katolička apologetika. Uostalom, značenje i važnost rimskih biskupa u patristici ne može se nikako usporediti s onim značenjem i važnošću koje će pape odnosno ojačano papinstvo zadobiti tijekom razvijenog srednjeg vijeka u rimskom patrijarhatu. Usp. osobito W. MARSCHALL, *Karthago und Rom. Die Stellung der nordafrikanischen Kirche zum Apostolischen Stuhl in Rom*, Geschichte der Päpste, 1, Stuttgart, 1971., i već prije spomenuti M. WOJNOWYTSCH, *Papsttum und Konzile*; od starije literature još uvijek je nezaobilazna u dva sveska objavljena sudija *Geschichte des Papsttums* E. CASPARA (usp. ovdje bilj. 49).

⁷¹ Usp. ovdje bilj 1. Opširnije podatke o provinciji Dalmaciji donose opći priručnici i članci u raznim leksikonima, među kojima se posebno ističu objektivni prikazi sljedećih povjesničara: H. LECLERCQ, Art.: Dalmatie, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, vol. IV/1, Paris, 1920., str. 21–111, bolje str. 46–59; J. LUČIĆ, Art.: Dalmatie, *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, vol. 14, Paris, 1969., str. 28–38; J. J. WILKES, *Dalmatia*, London, 1969.; J. FERLUGA, Dalmatien. Wandlung eines verwaltungsgeographischen Terminus in den byzantinischen Quellen des 13. Jahrhunderts, *Europa Slavica – Europa Orientalis*, Festschrift für H. Ludat zum 70. Geburtstag, priredili K.-D.

doneseni pregled je kompaktan, što govori u prilog mišljenju da je autor posvema točno znao iz koje provincije i iz kojeg grada su došli biskupi na sabor i nije nikako bez sigurnih dokaza spomenuo prisutne biskupe iz provincije Dalmacije.

Objektivno rješenje tog pitanja mogla bi ponuditi moderna historiografija samo onda kada bi se pronašao adekvatan odgovor na jedno drugo pitanje koje je povezano s prvim, naime gdje se nalazio salonitanski biskup Maksim, za kojeg je u rimskom katalogu zabilježeno da je započeo biskupovanje 340. godine.⁷² Da li je on sudjelovao na Sardicejskom saboru ili nije? Mjerodavna vrela potvrđuju da se Maksim s još jednom skupinom biskupa odijelio od ove sinode i nije sudjelovao u njenu radu. Ta grupa biskupa, najvećim dijelom iz istočnog dijela Carstva uputila je poslanicu protiv sabranih biskupa u Sardici, a peticija je poslana salonitanskom biskupu Maksimu koji je najvjerojatnije bio pristaša i zagovornik arijanskog učenja.⁷³

To je izravni podatak da spomenuti biskup iz Dalmacije nije mogao nikako biti salonitanski biskup Maksim, nego biskup nekog drugog dalmatinskog municipija. Pa ukoliko nije sudjelovao u radu sabora biskup iz centra provincije, dakle iz Salone, tada se neminovno nameće drugo pitanje: Tko je tada sudjelovao na sinodalnim sesijama iz provincije Dalmacije? Konkretnije rečeno, ostaje otvoreno pitanje gdje su još bila biskupska sjedišta i tko je tada mogao biti prisutan u Sofiji. Uostalom, Atanazijev izvještaj pisan je u množini, pa i to još dodatno zamršuje nastalu situaciju, koju povijesna znanost mora detaljnije riješiti. Smije li se na temelju njegova izvještaja pretpostaviti da su iz provincije Dalmacije bila u Sofiji prisutna najmanje dvojica biskupa?

Adekvatan odgovor bi se možda mogao pronaći na temelju mjerodavnih vrela, a

GROTHAUSEN – K. ZERNACK, Berlin, 1980., str. 341–353, sada u: ISTI, *Untersuchungen zur byzantinischen Provinzverwaltung VI–XIII Jahrhundert. Gesammelte Aufsätze*, Amsterdam, 1992., str. 463–475; L. STEINDORFF, Deutungen des Wortes Dalmatien in der mittelalterlichen Historiographie. Zugleich über die Synode auf der planities dalmae, (hrvatski prijevod naslovljen – Tumačenje riječi Dalmatia u srednjovjekovnoj historiografiji. Istovremeno o saboru na planities dalmae), *Etnogeneza Hrvata*, priredio N. BUDAK, Zagreb, 1995., str. 149–158 (njemački original), str. 250–261.

⁷² Dosadašnja historiografija je smatrala da je salonitanski biskup Maksim predvodio biskupiju negdje između 340. i 350. godine. D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, II, str. 7–17; A. L. FEDER, *Studien*, str. 118–119; F. BULIĆ – J. BERVALDI, n. dj., str. 20. U svojoj se *Povijesti crkve u Hrvata* Vidović, slijedeći Buturca i Ivandiju, protiv takvoj kronologiji starije historiografije, smatrajući da je biskup Maksim (Maximus) predvodio salonitansku Crkvu oko 326.–346. Usp. J. BUTURAC – A. IVANDIJA, n. dj., str. 348; M. VIDOVIĆ, n. dj., str. 546. Pregled arijanske literature na Zapadu detaljnije je obradio M. MESLIN, n. dj., str. 101–250, a samo ukratko se pozabavio tim pitanjem K. GAMBER, Die lateinischen liturgischen Quellen Illyriens von 4. bis 6. Jahrhundert, *Sirmium*, 4, Beograd, 1982., str. 77–85.

⁷³ *S. Hilarii episcopi pictaviensis opera*, priredio A. FEDER, CSEL, 65, Vindobonae – Lipsiae, 1916., str. 48; F. BULIĆ – J. BERVALDI, n. dj., str. 20 i d.; M. MESLIN, n. dj., str. 64; R. BRATOŽ, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkanprovinzen (4. bis 6. Jahrhundert), *Das Christentum in Bulgarien und auf der übrigen Balkanhalbinsel in der Spätantike und im frühen Mittelalter*. II. Internationales Symposium Haskovo (Bulgarien) 10.–13. Juni 1986, *Miscellanea Bulgarica*, 5, priredio V. GJUZELEV – R. PILLINGER, Wien, 1987., str. 159–196, ovdje str. 154, 171–172, bilj. 42; ISTI, Die Geschichte, str. 525.

taj bi izvor mogli biti samo saborski akti ili potpisi pojedinih biskupa; naravno, oni nisu sačuvani, nije sačuvana niti oficijelna lista saborskih članova, nego su samo djelomično poznata imena nekih biskupa i njihovih provincija. U priređenoj publikaciji koju je objavio Feder – njega slijedi i Ulrich⁷⁴ – negira se Atanzijev izvještaj, što se odnosi na provinciju Dalmaciju, jer niti jedno izdanje ne spominje sudjelovanje biskupa iz provincije Dalmacije na saborskim raspravama. Ne uveličava li Atanzije broj sabranih biskupa, kako bi samo mogao sebe obraniti, pitanje je na koje ne treba odgovora, premda se ne smije zanemariti činjenica da je na tom zboru Atanzijeva teološka misao bila proglašena pravovjernom. Takav pristup bi bio doduše legitiman, ali tako nešto zahtijeva najprije dublje ispitivanje i stručno istraživanje Atanzijevih spisa, o kojima je starija i novija historiografija već duže vrijeme izrekla svoj sud, pa se ona može ukratko sažeti tvrdnjom da se tako nešto ne može pridjenuti Atanzijevu izvještaju. Iz kojeg razloga Atanzije spominje tako velik broj zastupljenih provincija, dok Feder i Ulrich spominju na saboru 60 prisutnih biskupa? Odgovor je posvema jednostavan i ne protivi se Atanzijevom izvještaju: Feder i Ulrich navode samo one biskupe za koje postoje dostatna vrela da su stvarno bili prisutni na saboru u Sardici, a Atanzije navodi samo provincije, dok tu i tamo samo spominje pojedinog biskupa.

Treba ipak poći jedan korak naprijed i postaviti još jedno pitanje: Može li se pretpostaviti iz kojih su dalmatinskih središta bili prisutni biskupi na saboru u Sardici? Teško je bez dostupnih vrela spomenuti neka imena, ali ipak treba uzeti u obzir cijelu provinciju Dalmaciju i crkvenu organizaciju u toj provinciji, jer šematski prikaz biskupskih sjedišta u Dalmaciji negdje pred kraj 4. stoljeća spominje samo dvije biskupije, i to onu u Saloni (tadašnjem centru provincije) i Zadru; u drugim municipijalnim središtima, kojih je bilo oko 40, ne spominje se do tada biskup niti biskupija.⁷⁵ Iznescena argumentacija ne potvrđuje direktno razvoj crkvenih struktura grada Zadra i osnivanje njegovog biskupskog sjedišta, ali ipak ne ćemo pogriješiti ako pretpostavimo da je kršćanskoj zajednici u Zadru predsjedao biskup, i to daleko prije biskupa Feliksa koji se spominje 381. godine. Zadar je po svoj prilici početkom četvrtog stoljeća, dakle još prije Milanskog edikta cara Konstantina Velikog 313. godine, morao biti sjedište biskupa. U svakom slučaju, biskup iz Dalmacije, kojeg spominje Atanzije na saboru u Sardici, nije mogao biti nitko drugi nego biskup grada Zadra, jer salonitanski biskup Maksim pouzdano nije sudjelovao na sesijama sabora u Sardici.

Tako je donekle pronađeno adekvatno rješenje koje se, doduše, ne može izričito

⁷⁴ Feder, kojeg slijedi i Ulrich, zaključio je na temelju izvještaja sv. Hilarija da je na Sardicejskom saboru bilo prisutno svega 60 biskupa. Usp. A. L. FEDER, n. dj., str. 19–26; J. ULRICH, n. dj., str. 91–95. Izvještaj sv. Hilarija sa spomenutim imenima pojedinih biskupa priredio je A. L. FEDER, n. dj., str. 131–139.

⁷⁵ Usp. šematski prikaz koji nudi R. BRATOŽ, *Die Entwicklung*, str. 176–177, bilj. 62. O topografiji rimske provincije Dalmacije usp. G. NOVAK, *Topografija i etnografija rimske Dalmacije*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 39, Split, 1916., Supplementum.

potkrijepiti mjerodavnim vrelima, ali ipak indirektno potvrđuje postojanje biskupskog sjedišta u staroj Jaderi, koje je moralo biti znatno starije te je moralo egzistirati još prije samog sabora u Sardici. No takva postavka ostala bi usamljena i bez ikakve vrijednosti ako se donekle ne bi mogla smjestiti u cjelokupni kontekst crkvenih prilika prve polovice 4. stoljeća. Iz tog razloga je neophodno ukazati na još neka vrela koja indirektno potkrijepljuju iznesenu argumentaciju.

Jedan od prvih izvora, koji je u ovoj argumentaciji vrijedan spomena, predstavlja 314. godine održani *concilium Arelatense*,⁷⁶ na kojem su sudjelovala barem 44 biskupa pod Konstantinovom vlasti, a provincija Dalmacija s centrom Salonom nalazila se pod vlašću cara Licinija. Sinodalnim sesijama je kao aktivni član pripadao i akvilejski biskup Teodor s đakonom Agatonom, i to kao predstavnik svoje Crkve predstavljajući ujedno i Crkvu provincije Dalmacije.⁷⁷ Na prvi je pogled pomalo čudno i posvema neuobičajeno u crkvenoj praksi tog vremena da akvilejski biskup predstavlja provinciju Dalmaciju, a da njegovo biskupsko sjedište uopće nije bilo integralni dio te provincije. Što je zapravo još interesantnije za našu temu i pitanje biskupijskih sjedišta u provinciji Dalmaciji, upravo je činjenica da se na tom saboru izričito spominje provincija Dalmacija.⁷⁸ To bi značilo da je crkvena pokrajina Dalmacije već tada bila

⁷⁶ Opće podatke donio je već utjecajni C. J. HEFELE, I, str. 201–219; ISTI – H. LECLERCQ, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Nouvelle traduction française fondée sur la 2e. ed. allemande, corrigée et augmentée par Dom H. Leclercq, vol. I/1, Paris, 1907. (pretisak 1973.), str. 275–298.

⁷⁷ “*Theodorus episcopus Augustun diaconus de civitate Aquilegensium provincia Dalmatia.*” *Concilia Galliae A. 314 – A. 506*, ed. C. MUNIER, Paris – Turnhout, 1963., Corpus Christianorum. Series Latina 148), str. 14; *Conciles Gaulois du IVe siècle*, ed. J. GAUDEMET, Paris, 1977., Sources Chrétiennes, 241, str. 58. G. C. MENIS, La cultura teologica del clero aquileiese all’inizio del IV secolo indaganta attraverso i mosaici teodoriani ed altre fonti, *Antichità Altoadriatiche*, 22, 1982., str. 463–527, ovdje 468–477; Ch. PIETRI, *Roma cristiana. Recherches sur l'Église de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III. (311–440)*, vol. 1, Roma, 1976., str. 168–172; R. BRATOŽ, Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen, *Klio*, 72, Berlin, 1990., str. 508–550, ovdje str. 517–518; ISTI, Christianisierung des Nordadria- und Westbalkanraumes im 4. Jahrhundert, *Westillyricum und Nordostitalien in der spätromischen Zeit (Zahodni Ilirik und severovzhodna Italia v poznorimski dobi)*, priredio R. BRATOŽ, Ljubljana, 1996., str. 299–366, ovdje str. 309. O dobrim odnosima Akvileje i Salone kratko Ch. PIETRI, Rome et Aquilée: deux églises du IVe au VIe siècle, *Antichità Altoadriatiche*, 30, Trieste, 1987., str. 225–253, ovdje str. 226 i d.

⁷⁸ Starija i novija historiografija razlažu posvema oprečno sudjelovanje akvilejskog biskupa na saboru u Arlesu godine 314. kao predstavnika provincije Dalmacije; dok je Louis Duchesne smatrao da je ime biskupa iz Dalmacije bilo ispušteno iz sinodalnih akata, Paschini je zastupao mišljenje da na temelju dostupnih manuskripata (poznata su danas 6 različita prijepisa) Duchesneova teza, koliko god se činila logičnom, ne može biti prihvaćena jer svih šest prijepisa ne spominju niti jedno ime nekog dalmatinskog biskupa. (P. PASCHINI, *Storia del Friuli*, vol. 1, Udine, ²1953., str. 40, bilj. 8). Tako je pitanje još uvijek otvoreno i daje povoda kombiniranju različitih teorija, koje se međusobno isključuju, pa za Menisa taj navod pokazuje velik utjecaj akvilejske Crkve u Dalmaciji i Iliriku; Rogošić je, nasuprot njemu, zastupao mišljenje da je akvilejski biskup predstavljao samo odsutnog salonitanskog biskupa. Usp. G. C. MENIS, *Storia di Friuli*, ³1976., str. 94; R. ROGOŠIĆ, str. 30. Rajko Bratož je mišljenja da sinodalni gremij u Arlesu simbolizira trenutnu političku situaciju i podjelu vlasti između Konstantina i Licinija;

“konstituirana”, dakle morala je uz salonitanskog biskupa imati barem još jedno ili dva biskupska sjedišta jer u praksi tadašnje Crkve nije jedno biskupsko sjedište označavalo cijelu provinciju, nego samo dotično biskupijsko sjedište. Nešto manje od tridesetak godina kasnije bio je na saboru u Sardici prisutan akvilejski biskup Fortunatin, i to kao predstavnik Crkve Italije.⁷⁹ Ako je biskup Teodor 314. godine na saboru u Arlesu predstavljao provinciju Dalmaciju, a na saboru u Sardici akvilejski biskup samo Crkvu Italije, tada bi bilo posvema logično – ako nitko ne bi bio predstavnik provincije Dalmacije na saboru u Sardici – da akvilejski biskup Fortunatin uz Italiju predstavlja i Crkvu Dalmacije, kako je to učinio već prije njegov prethodnik na saboru u Arlesu 314. godine. To ipak nije bio slučaj; nije, naime, niti bilo potrebno jer je provincija Dalmacija imala svojeg predstavnika. To je bio onaj biskup kojeg spominje Atanzije u *Apologia contra Arianos*, dakle jedan zadarski biskup čije ime je do danas ostalo nepoznato.

U takvoj konstelaciji teško je zamisliti da je carska provincija Dalmacija imala samo jedno biskupsko sjedište koje je bilo u centru provincije u Saloni, jer u svakom slučaju jedna biskupija nije mogla sačinjavati jednu provinciju; dapače, ako je akvilejski biskup 314. godine predstavljao Crkvu provincije Dalmacije,⁸⁰ tada je barem najkasnije te godine morala biti uređena crkvena provincija Dalmacija. Logično bi bilo i u duhu tadašnjeg vremena da su u provinciji Dalmaciji barem još jedan ili dva municipija imala vlastitog biskupa i da je tako uređenu dalmatinsku provinciju na saboru u Arlesu predstavljao akvilejski biskup. Ako bi bilo samo jedno biskupsko sjedište u tadašnjoj provinciji Dalmaciji, dakle u centru provincije u Saloni, tada akvilejski biskup Teodor s đakonom Augustunom ne bi predstavljao “Crkvu Dalmacije”, nego samo kršćansku općinu grada Salone, jer bi bilo posvema nepotrebno navoditi ime provincije, nego samo mjesto biskupije. Jedno biskupsko središte nije istovremeno moglo biti i jedna crkvena pokrajina, odnosno carska je provincija Dalmacija imala više municipija u kojima se moglo ukorijeniti kršćanstvo i nastati jedna kršćanska zajednica koju je uobičajeno predvodio gradski biskup.⁸¹ Usporedi li se ta činjenica s već prije spomenutim izvještajima Atanzija Velikog, tada ona samo potkrjepljuje tezu da je dalmatinsku Crkvu na saboru u Sardici predstavljao jedan

salonitanski biskup nije mogao sudjelovati na saboru jer je izbio rat, pa je zamolio akvilejskog biskupa da ga predstavlja na saboru. Usp. R. BRATOŽ, *Die Geschichte*, str. 518–519. Njegov zaključak ne smije se podcijeniti, ali treba napomenuti kako akvilejski biskup nije predstavljao salonitansku Crkvu, nego provinciju Dalmaciju, što znači da su akvilejskog biskupa trebali ovlastiti biskupi iz provincije Dalmacije, a ne samo biskup iz centra provincije.

⁷⁹ “*Fortunatinus ab Italia de Aquileia*.” A. L. FEDER, n. dj., str. 23, n. 23; najvažnije podatke i mjerodavnu literaturu o biskupu Fortunatinu donosi autor na str. 38.

⁸⁰ Usp. ovdje bilj. 77.

⁸¹ Tako je na temelju dostupnih vrela pitanje osnivanja biskupskih i metropolitanskih središta u rimskoj provinciji Dalmaciji nezahvalan istraživački predmet i danas ne dozvoljava redanje i priređivanje nekakvih biskupskih serija pojedinih biskupija, jer su one sve manje ili više još uvijek potamnjene polusjenom antičkog svijeta.

biskup čije se sjedište nalazilo na teritoriju te provincije, no ni u kom slučaju to nije mogao biti salonitanski biskup Maksim.

Na prvi pogled nema nikakve uzročne veze već više puta ovdje spomenuta sinoda u Arlesu s temom ovog članka, ali ipak je potrebno ukratko pregledati saborske zaključke koji su dodirivali razvoj crkvenih institucija i njihovo prilagođavanje novonastaloj situaciji nakon zadobivene slobode poslije bezuspješnih progona i kroz to osvjetliti razvoj crkvenih struktura u drugim dijelovima Rimskog Carstva.⁸² Od donesenih zaključaka čak se četiri kanona (2., 17., 20. i 21.) odnose na organizaciju crkvenih struktura. Za našu temu najinteresantniji je ipak zaključak 20., koji je ukratko sročio točne odredbe posvete biskupa zahtijevajući prisutnost najmanje trojice biskupa.⁸³ S obzirom na to da je spomenuta sinodalna odluka proizašla iz prakse zapadnog dijela Crkve i da daleka putovanja radi primanja redova više nisu bila uobičajena praksa, kako to pokazuju primjeri biskupa Akvileje i Milana, prihvatljiva je stoga ideja Rajka Bratoža da je u tom vremenskom periodu uz biskupiju u Saloni moralo biti još biskupijskih sjedišta na ne tako malom prostoru rimske provincije Dalmacije.⁸⁴ Autor ipak ne spominje neka biskupska sjedišta, što je svakako vrijedno spomena, nego je zaključak prešutio, ostavljajući tako marnom čitatelju mogućnost da bez ikog utjecaja sa strane samostalno donese zaključak.

U daljnoj argumentaciji možda bi malo više svjetla mogao unijeti prvi ekumenski sabor, koji je sazvaio car Konstantin Veliki, a zasjedao je od 20. svibnja do 19. lipnja 325. godine u Niceji.⁸⁵ Carskom se pozivu odazvalo oko 250 do 300 osoba, ponajviše s Istoka, a biskupi sa Zapada predstavljali su manjinu, i to gotovo nezatnu.⁸⁶

⁸² Crkva se malo-pomalo privikavala na situaciju poslije cara Dioklecijana: progoni kršćana u Italiji okončani su bili već 305. godine, a u Iliriku 308. ili najkasnije 311. godine. Usp. J. J. WILKES, *Dalmatia*, str. 416 i d.; R. BRATOŽ, *Christianisierung*, str. 303.

⁸³ Doslovni tekst 20. kanona sabora u Arlesu glasi: "*De his qui usurpant sibi solis debere episcopum ordinare, lacuit ut nullus hoc sibi praesumat, nisi assumptis secum aliis septem episcopis; si tamen non potuerit <septem>, infra tres non audeant ordinare.*" *Concilia Galiae*, u: Corpus Christianorum. Series Latina, 148, str. 13, odnosno latinsko-francusko izdanje u: Sources Chrétiens, 241, str. 56.

⁸⁴ "*In Anbetracht dessen, dass diese Dekrete (sabora u Arlesu – bilj. autora) aus der Praxis der westlichen Kirche hervorgingen, und dass Reisen über weite Entfernungen zu Weihezwecken nicht mehr üblich waren, dürfen wir annehmen, dass es zu jener Zeit auch in den Westbalkanländern (Dalmatien) mehr als nur ein Bistum (Salona) gegeben haben muß.*" Usp. R. BRATOŽ, *Die Entwicklung*, str. 153.

⁸⁵ Za povijesni pregled, tijek i značenje ovog sabora opširnije: C. J. HEFELE – H. LECLERCQ, I/1, str. 386–423; I. ORTIZ DE URBINA, n. dj., str. 15–156; L. PERRONE, Von Nicaea (325) nach Chalcedon (451), *Geschichte der Konzilien. Vom Nicaenum bis zum Vaticanum II*, priredio G. ALBERIGO, Düsseldorf, 1993., (pretisak Wiesbaden, 1998.), str. 22–134, ovdje str. 22–56; najnovija znanstvena dostignuća s novijom literaturom sažima H. C. BRENNECKE, Art.: Nicaea (1. ökumenische Synode 325), *Teologische Realenzyklopädie*, 24, Berlin – New York, 1994., str. 429–441; H. J. SIEBEN, Art.: Nizäa, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg – Basel – Wien, 7, 1998., str. 884–885.

⁸⁶ U kasnijoj teologiji je nastao pojam 318 otaca na saboru u Niceji, koji će odigrati veliko značenje u recepciji Nicejskog sabora. Usp. M. AUBINEAU, Les 318 serveurs d' Abraham (Gen. XIV, 14) et le nombre des Pères au concile de Nicée (325), *Revue d'Histoire ecclésiastique*, 61, 1966., str. 5–43,

Prema danas dostupnim vrelima bio je na saboru u Niceji prisutan samo biskup Domnus iz Sirmiuma i Dacus iz Scupia. Iz provincije Dalmacije, zapadne Panonije i sjeverne Italije ne spominje se baš niti jedna jedina osoba.⁸⁷ Za tako nešto ne postoje dodatna objašnjenja osim mogućnosti da je u Dalmaciji arijansko krivovjerje uhvatilo pozamašan zamah (možda samo u centru provincije Saloni),⁸⁸ pa su se predstavnici dalmatinske Crkve bojali premoći druge strane, izbjegavajući sudjelovanje na saboru koji je pod carskim pokroviteljstvom trebao rastrganoj Crkvi donijeti mir i jedinstvo.

U argumentaciji oko biskupskih sjedišta u Dalmaciji upada u oči 4. odredba prvog Nicejskog sabora, koji je posvema precizno odredio da novog biskupa treba posvetiti metropolit, a pri samoj konsekraciji trebala su biti prisutna još najmanje tri

pretisak u: ISTI, *Recherches patristiques. Enquêtes sur des manuscrits. Textes inédits, études*, Amsterdam, 1974. Tko je zapravo sudjelovao na prvom Nicejskom saboru, ne može se ustvrditi posvema točno jer ne postoje ili možda nikada nisu niti postojali akti tog sabora. Današnja historiografija ipak je nešto opreznija, negoli je to bila katolička apologetika pa se smatra da je brojka od 318 prisutnih biskupa ipak preuveličana, predlažući sasvim druga rješenja: Honigmann je izračunao da su na saboru bila 194 prisutna biskupa, a Gelzer se usprotivio tome smatrajući realnijim broj od 220 ili 237. Usp. H. GELZER – H. HILGENFELD – O. CUNTZ, *Patrum Nicaenorum nomina latine, graece, syrice, arabice, armenice*, Lipsiae, 1898.; A. WIKENHAUSER, Zur Frage nach der Existenz von nizänischen Synodalprotokollen, *Römischen Quartalschrift*, 19, 1913., str. 122–142 (Supplement); E. SCHWARTZ, *Über die Bischofslisten der Synoden von Chalcedon, Nicaea und Konstantinopel*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Abteilung, Neue Folge H. 13, München, 1937., str. 62 i d.; E. HONIGMANN, La liste originale des Pères de Nicée, *Byzantion*, 14, Bruxelles, 1939., str. 17–76, ovdje osobito str. 48; ISTI, The original lists of the members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon, *Byzantion*, 16, Bruxelles, 1942.–1943., str. 20–80; ISTI, Un liste inédite des Pères de Nicée: Cod. Vatic. gr. 1587, fol. 335^v–357^v, *Byzantion*, 20, Bruxelles, 1950., str. 63–71.

⁸⁷ J. D. MANSI, II, str. 696, 702; E. HONIGMANN, Un liste inédite, str. 67, n. 186; Ch. PIETRI, *Roma christiana*, I, str. 174 i d.; R. BRATOŽ, Die Geschichte, str. 524; ISTI, Die Entwicklung, str. 170, bilj. 3.

⁸⁸ U salonitanskim iskopinama otkrivena je 1931. godine jedna arijanska bazilika, pa i taj nalaz govori u prilog iznesenoj tvrdnji kako je arijanstvo moralo u Saloni zahvatiti dublji korijenja, jer bez nekog dubljeg razloga ne bi bila sagrađena još jedna bazilika. Usp. E. DYGGVE, *Salona christiana. Aperçu historique du développement de la ville et de ses constructions sous l'époque paleochrétienne*, *Atti del Congresso internazionale di Archeologia christiana*, sv. III, Roma, 1934., 237–354, ovdje 248 i d.; ISTI, Druga bazilika urbana s baptisterijem u Saloni, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 1, Beograd, 1948., str. 369–374, ovdje str. 369 i d., sada pretisak u: *Antička Salona*, priredio N. CAMBI, Split, 1991., str. 391–396, ovdje 391 i d.; ISTI, *History of Salonitan Christianity*, str. 49 i d.; I. NIKOLAJEVIĆ, Povodom najnovije diskusije o ranokršćanskim krstionicama u Saloni, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 14, Beograd, 1973., str. 159 i d.; N. CAMBI, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, *Materijali*, XII (IX. kongres arheologa Jugoslavije – Zadar, 1972.), Zadar, 1976., str. 239–282, ovdje str. 243 i d.; B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Monografije, 2, Zagreb, 1990., str. 17–18. Godine 380. došlo je do svađe u Saloni i biskup Leoncije je bio smijenjen. Da li je to bila smjena jednog biskupa zbog teološko-dogmatskih kontroverzi koje su donekle zahvatile Crkvu Dalmacije ili zbog nekih praktičnih razloga (problema), nije moguće danas posvema točno pronaći pravi razlog. Usp. *Scholia ariana*, Corpus Christianorum. Series Latina, 88, str. 188 i d., odnosno latinsko-francusko izdanje u: *Sources Chrétiens* 267, str. 308 i d.; M. MESLIN, n. dj., str. 64; Ch. PIETRI, *Roma christiana*, I, str. 783 i d.; R. BRATOŽ, Die Geschichte, str. 519, bilj. 51.

biskupa.⁸⁹ To je u svojoj biti već bilo izrečeno na saboru u Arlesu u već prije navedenom 20. zaključku,⁹⁰ pa je 4. zaključak samo propagirao odnosno proširivao sinodalni zaključak na cijelu Crkvu, a samim time i na Crkvu u Dalmaciji, na čijem se čelu nalazio biskup iz Salone, dakle političkog centra provincije.⁹¹

U sklopu argumentacije oko osnutaka novih biskupijskih središta sredinom 4. stoljeća potrebno je, već više puta, spomenuti sabor u Sardici, koji je točno propisao da jedno novo biskupijsko sjedište može biti samo onaj municipij na kojem se ne gubi čast i dostojanstvo biskupske službe.⁹² Ovaj sinodalni zaključak produbio je i još pobliže označio sabor u Kalcedonu 451. godine zaključkom 17., kojim je bilo točno određeno kako pri uspostavljanju biskupijskih granica crkvena organizacija treba slijediti državni red i poredak.⁹³

Uzevši u obzir sve iznesene argumente i bez ikakvih brzopletih zaključaka, mora se pretpostaviti da je za vrijeme prvog Nicejskog sabora godine 325. u provinciji Dalmaciji uz biskupa u Saloni moralo biti najmanje još jedno ili dva biskupska sjedišta, inače sinodalna odluka nema nikakva smisla i ne bi mogla utjecati na život Crkve u carskoj provinciji Dalmaciji. Takvom zaključku ne protive se vrela čije svjedočanstvo potvrđuje biskupsko sjedište grada Zadra tek samim krajem 4. stoljeća. Naime, na sesijama Akvilejske sinode 381. godine, kako je već prije bilo samo napomenuto, sudjelovao je i zadarski biskup Feliks.⁹⁴ Od biskupa s druge strane jadranske obale

⁸⁹ *“Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus qui sunt in provincia episcopis ordinari. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem aut propter itineris longitudinem: modis omnibus tamen tribus in id ipsum convenientibus et absentibus episcopis pariter decernentibus et per scripta consentientibus tunc ordinatio celebretur. Firmitas autem eorum, quae geruntur per unamquamque provinciam metropolitano tribuatur episcopo.” Conciliorum Oecumenicorum Decreta, curantibus J. ALBERIGO – J. A. DOSSETTI PERIKLE – P. JOANNOU – C. LEONARDI – P. PRODI, consultante H. JEDIN, edidit Istituto per le Scienze Religiose, Bologna, ³1973., grčko-latinski original s njemačkim prijevodom u: *Konzilien des ersten Jahrtausends. Vom Konzil von Nizäa (325) bis zum vierten Konzil von Konstantinopel (869/870)*, priredio J. WOHLMUTH, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1998., str. 7.*

⁹⁰ Usp. ovdje bilj. 83.

⁹¹ Jedina mogućnost mogla bi biti da je novoizabrani salonitanski biskup za svoje posvećenje morao putovati u neku drugu provinciju (npr. u Sirmium ili Akvileju) i tamo primiti biskupsko posvećenje. Možda je to bila upravo akvilejska provincija, čiji biskup je na saboru u Arlesu 314. godine predstavljao Crkvu provincije Dalmacije. Ipak, koliko je danas poznato iz raznoraznih vrela, poduža putovanja radi primanja redova nakon Milanskog edikta postala su suvišna i posvema neuobičajena, pa se i ta pretpostavka ne može navoditi kao mjerodavni argument.

⁹² *“Non licet autem simpliciter episcopum constituere in aliquo pago vel parva urbe, cui vel unus presbyter sufficit: non necesse est enim illic episcopum constitui, ne episcopi nomen et auctoritas vilipendatur. Sed provinciae (ut prius dixi) episcopi debent in iis urbibus episcopos constituere, ubi etiam prius episcopi fuerunt.”* J. D. MANSI, III, str. 10–11; u širem historijskom kontekstu prikazuje taj zaključak C. J. HEFELE – H. LECLERCQ, I/2, str. 777 i d.

⁹³ *“Si qua vero civitas imperiali potestate novata est, aut si protinus innovatur civiles dispositiones et publicas, etiam ecclesiarum paroeciarum ordines subsequantur.”* *Conciliorum oecumenicorum decreta*, str. 95; C. J. HEFELE – H. LECLERCQ, II/2, str. 805 i d.

⁹⁴ Usp. ovdje bilj. 10.

pozivu cara i rimskog biskupa odazvali su se sljedeći biskupi: Anemije iz Sirmiuma, Konstanz iz Siska, Feliks iz Zadra i Amancije iz Jovije (današnji Ludbreg). Dakle, to je prvi pouzdan i siguran izvor koji spominje ime jednog zadarskog biskupa.

Drugi izvor koji spominje biskupa Feliksa je već prije spomenuta Milanska sinoda 391. godine koju je sazvao car Gratijan i Ambrozije Milanski, te je tamo bila osuđena Jovinijanova hereza. Među potpisnicima pisma upućenog rimskom biskupu Siriciju (384.–399.) spominje se i zadarski biskup Feliks.⁹⁵

Sudjelovanje biskupa Feliksa u radu Akvilejske i deset godina kasnije na sesijama Milanske sinode samo je jedan jasan i ozbiljan pokazatelj važnosti biskupskog sjedišta u starom Jaderu pri rješavanju dogmatskih kontroverzi, jer na sabor u Italiju sigurno ne bi bio pozvan jedan biskup iz tek novoosnovanog ili gotovo neznatnog biskupskog sjedišta, pa stoga nije pretjerano ako pretpostavimo kako je uz političku ulogu dotičnog središta isto tako njegov biskup preuzeo među dalmatinskim biskupima jedno uvaženo i značajno mjesto. To je uostalom bila uobičajena praksa ranog kršćanstva, jer je upravo etabliranje biskupijskih, metropolitanskih i patrijaršijskih središta bilo povezano s političkim značenjem i važnosti dotičnog centra u upravi ogromnog Rimskog Carstva. Dapače, njihove granice su se poklapale s pokrajinskim granicama, kako je to izričito bilo određeno 17. kanonom sabora u Kalcedonu 451. godine.⁹⁶

IV.

Ukratko sažimajući iznesenu argumentaciju oko organizacije crkvenih struktura grada Zadra i pitanje prvog spomena mjesnog biskupa u povijesnim dokumentima, koji nisu baš previše obilati, nameću se sljedeći zaključci:

1. Sigurna je povijesna činjenica da stari Jader ima svojeg gradskog biskupa 381. godine. Ta godina, međutim, nije nipošto bila godina osnivanja kršćanske zajednice (biskupije), nego je Zadar morao biti rezidencijalno središte gradskoga biskupa već duže vrijeme; bez nekih predrasuda može se stoga prihvatiti pretpostavka da Feliks nije bio prvi gradski biskup, nego je on samo prvi jadertinski biskup čije ime je danas poznato.

2. Krajem 4. stoljeća spominju se u provinciji Dalmaciji samo dva gradska biskupa, i to jedan u Saloni, a drugi u Zadru, premda je provincija imala negdje oko 40 municipija, dakle središta koja su svojim nutarnjim ustrojstvom odgovarala drugim gradskim centrima diljem Carstva, u kojima je kršćanskim zajednicama i mjesnom Crkvom predsjedao gradski biskup. To je ipak iznenađujuća činjenica koja govori u prilog tezi kako danas nisu više dostupni izvori koji bi mogli posvjedočiti razvoj kršćanskih institucija diljem jadranske obale.

3. Ako je akvilejski biskup na saboru u Arlesu 314. godine predstavljao

⁹⁵ Usp. ovdje bilj. 11.

⁹⁶ Usp. ovdje bilj. 93.

dalmatinsku Crkvu, tada je teško vjerovati da je provincija Dalmacija imala samo jedno biskupsko sjedište koje je bilo u centru provincije, u Saloni. Jedna jedina biskupija nije mogla sačinjavati jednu provinciju, pa bi bilo posvema naravno da se tada spomene samo dotična biskupija, premda ju je predstavljao biskup druge biskupije. To ipak nije bio slučaj, jer saborski zaključci izričito spominju provinciju Dalmaciju, a ne, kako bi se očekivalo, salonitansku Crkvu, pa se iz navedenog može zaključiti kako je Crkva u provinciji Dalmaciji 314. godine imala uz salonitanskog biskupa barem još jedno ili dva biskupska središta i time stvorila sve preduvjete da se formira spomenuta crkvena pokrajina, a ne državna podjela pokrajina. Tako spomenuta argumentacija potkrjepljuje tezu da je u provinciji Dalmaciji uz Salonu bilo još barem jedno ili dva biskupska središta. Jedno od tih bio je zasigurno Zadar, čiji se biskup Feliks spominje krajem 4. stoljeća. O nekom drugom dalmatinskom biskupskom središtu tog vremena ne može se na temelju dostupnih vrela ništa pouzdanije ustvrditi.

4. Rimska sinoda 341. godine prihvatila je Atanazija u zajedništvo; u izvještaju ovaj veliki crkveni učitelj spominje da su biskupi iz provincije Dalmacije podupirali sinodalnu odluku i s njime dijelili zajedništvo. Tko je zapravo stajao uz njega iz provincije Dalmacije, ne može se sa stopostotnom sigurnošću ustvrditi je li to bio salonitanski biskup Maksim ili još netko drugi. Ipak je teško pretpostaviti da je biskup Maksim iz Salone prijavio uz odluku sinodalnog gremija, jer se samo godinu dana kasnije odijelio od sinode u Sardici prijavljujući uz biskupe istočnog dijela Carstva. Ta činjenica govori u prilog mišljenju kako je odluku Rimske sinode 341. godine morao podupirati netko drugi iz provincije Dalmacije, a ne salonitanski biskup. Dakle, takav se zaključak ne protivi historijskoj istini, ako se na temelju iznesene argumentacije pretpostavi da je to mogao biti samo jedan nepoznati zadarski biskup, o kojem danas nisu više dostupna nikakva pouzdanija svjedočanstva.

5. Ako salonitanski biskup Maksim nije sudjelovao u radu sinode u Sardici (Sofiji), tada je među prisutnim biskupima morao biti barem jedan predstavnik Crkve iz provincije Dalmacije, kojeg spominje Atanazije Aleksandrijski, a taj je mogao biti prema dostupnim vrelima samo jedan zadarski biskup; njegovo ime ostaje nepoznato, ali se mora pretpostaviti da Zadar ima svog gradskog biskupa već prije samog koncila u Sardici i da je upravo ovaj biskup iz provincije Dalmacije sudjelovao na sinodalnim sesijama. Zadar je naime u 4. stoljeću uz Salonu jedino mjesto u provinciji Dalmaciji u kojem se spominje biskup.

Iz svega navedenog smije se izvesti zaključak kako je razvoj crkvenih struktura grada Zadra i njegova područja (gradskog municipija) protekao otprilike podjednako kao i u drugim središtima rimske provincije Dalmacije, osobito centru carske provincije u Saloni, jer kršćanstvo kao nova duhovna snaga nije nipošto zaobišlo ovu provinciju, nego je u njoj već zarana pronašlo plodno tlo. Zadar je dakle imao svojeg gradskog biskupa već na samom početku 4. stoljeća (svakako prije Milanskog edikta),

koji je podupirao odluke Rimske sinode 341. godine, a nešto kasnije sudjelovao na sesijama sabora u Sardici, a to što je danas poznato samo ime biskupa Feliksa iz 381. godine, koji je sudjelovao u radu Akvilejske i Milanske sinode, nije nikakav povijesni argument koji bi umanjivao iznesenu argumentaciju, nego samo svjedoči kako su mjerodavna vrela tijekom dugih stoljeća kršćanske prošlosti gradskog muncipija nestala i zameo im se svaki trag u polutami antičkog svijeta. Akvilejski biskup Teodor s đakonom Augustunom predstavljao je na saboru u Arlesu 314. godine Crkvu provincije Dalmacije – ne samo salonitanskog biskupa – a samim time i jednog danas posvema nepoznatog jadertinskog biskupa, pa bi bilo najobjektivnije i bez nekih predrasuda govoriti kako je Zadar imao svojeg gradskog biskupa već na samom kraju 3. stoljeća.

Tako pred modernom historiografijom stoji jedna i te kako vrijedna zadaća i veliki znanstveni pothvat: prikazati začetke, razvoj struktura i ustrojstvo kršćanskih zajednica na jadranskoj obali u njihovu konkretnom povijesnom kontekstu i samim time donekle preciznije odrediti osnutke kršćanskih općina (biskupijskih središta) u rimskoj provinciji Dalmaciji. Kada je u pitanju Zadar i njegova Crkva, tada se može objektivno govoriti kako se osnutak kršćanske općine zbio prije spomenutog sabora u Arlesu godine 314., na kojem je Crkvu Dalmacije predstavljao biskup Akvileje.

*Zvezdan STRIKA: WANN UND WO WURDE ZUM ERSTEN MAL
EIN BISCHOF VON ZADAR ERWÄHNT?*

Zusammenfassung

Die berechtigte historische Frage, wann und wo zum ersten Mal ein Bischof von Zadar erwähnt wurde, lässt sich sehr schwer sachgerecht einordnen, da heute kaum zeitgenössische Quellen vorhanden sind, die für die Entwicklung der kirchlichen Strukturen in der römischen Provinz Dalmatien aufschlußreich wären. Sogar für die Hauptstadt der Provinz (Salona) lässt sich heute der Christianisierungsprozess nicht mehr lückenlos verfolgen. Die ersten Spuren einer Christianisierung lassen sich in der Stadt Zadar und seiner Umgebung erst Anfang des 4. Jahrhunderts feststellen.

In der älteren Historiographie, die Valerius Ponte (1603–1679), Johannes Tanzlingher-Zanotti (1651–1732) und Daniele Farlati (1690–1773) symbolisieren, wurde die Ansicht vertreten, dass der erste Bischof von Zadar Felix hieß; dieser nahm an der Synode von Aquileia (381) und Mailand (391) teil. Vitaliano Brunelli, dem auch Mate Suić folgt, vermittelt die Forschungsergebnisse dieser Gruppe in der neueren Literatur. Eine andere einflußreiche Gruppe von Kirchenhistorikern, vor allem der kroatischen Kirchenhistoriker (Krunoslav Draganović, Stanko Bačić und Mile Vidović) ist der Meinung, dass ein Bischof von Zadar, dessen Name unbekannt geblieben ist, mit seinen Kollegen aus Dalmatien an der römischen Synode 341, die Julius I. einberufen hat, teilgenommen hat. Dies lässt sich aber nicht mit dem Bericht des Athanasius von Alexandrien in seiner *Historia Arianorum* in Einklang bringen, in der der einflußreiche Kirchenlehrer schreibt, dass die Bischöfe aus Dalmatien die Entscheidung des römischen Konzils unterstützt haben. Eine Ausnahme in der Historiographie stellte Carlo Federico Bianchi mit seiner *Zara christiana* (vol. 1, Zara, 1877, 29–30) dar, der den mittelalterlichen Chroniken Vertrauen schenkte und die Meinung vertrat, Zadar habe einen Bischof schon in der apostolischen Zeit gehabt und dieser hieß Donatus.

In diesem kleinen Beitrag wurde die historische Frage erörtert, wann und wo zum ersten Mal ein Bischof von Zadar erwähnt worden ist. Aufgrund der vorhandenen Quellen – *Historia Arianorum ad monachos* des Athanasios von Alexandrien – lässt sich nicht eindeutig behaupten, dass ein nicht mit Namen bekannter Bischof von Zadar an der römischen Synode 341 teilgenommen hat; dieser habe lediglich die Entscheidung des Konzils unterstützt. Andererseits lässt sich auch die Teilnahme des Bischofs von Zadar auf der Synode von Sardika 343 nicht eindeutig belegen, weil Athanasios in seiner *Apologia contra Arianos* nur summarisch berichtet, ein Bischof aus Dalmatien war auf dem Konzil anwesend. Da der Bischof von Salona, Maximus (ca. 326–346) nicht an den synodalen Tagungen in Sardika teilgenommen hat, ist Zadar der einzige Ort in der römischen Provinz Dalmatien, aus welchem ein Bischof auf dieser Synode teilnehmen konnte: Zadar war im 4.

Jahrhundert neben Salona das einzige Bistumsmunizipium in der römischen Provinz Dalmatien, die anderen Diözesen entlang der dalmatinischen Adriaküste schienen erst im 5. Jahrhundert gegründet worden zu sein.

Aufgrund der vorhandenen Quellen lässt sich heute nur vermuten, dass Zadar nicht nur vor dem Konzil in Rom und Sardika eine Bischofsresidenz war, sondern die Stadt müsste schon früher eine christliche Gemeinde gehabt haben. In den Akten des Konzils von Arles wird 314 von einer Provinz "Dalmatia" gesprochen: Wenn der Bischof von Aquilea 314 auf dem Konzil von Arles die Kirche Dalmatiens vertreten hat, dann hat dieser nicht nur die Kirche von Salona, sondern auch die Kirche von Zadar vertreten.

*Zvijezdan STRIKA: WHEN AND WHERE WAS THE FIRST BISHOP
OF ZADAR MENTIONED?*

Summary

In researching Zadar Church history, the author makes an attempt, on the basis of available data and the relevant literature, to solve the problem often encountered in extant literature of the existence of a Zadar city bishop as early as the first half of the IVth century. He draws the conclusion that the development of Church structures in the city of Zadar and its vicinity, the city municipium, proceeded approximately in the same fashion as in the other centers of the Roman province of Dalmatia. This was particularly true as far as the center of the imperial province in Salona goes because Christianity as a new spiritual force did not bypass this province. Accordingly, at the very beginning of the IVth century Zadar had its city bishop who supported the decisions of the Roman synod from 314 and a bit later participated in the council in Sardica. The fact that today we only know the name of the Zadar bishop, Felix, from the year 381 who participated in the Aquilea and Milan bishop synod is an indication of the disappearance of the original source material during the long centuries of Christian history. The Aquilian bishop Theodore with deacon Augustun represented not only the Salona bishop but also the unknown bishop from Zadar at the Arles council in 314. Therefore it can be said that already by the end of the IIIth century Zadar had its own bishop and that the founding of the Zadar Christian community took place before the above mentioned Arles council in 314 at which the bishop of Aquilea represented the Dalmatian Church.